

Devetnaesto stoljeće u pregledima hrvatske povijesti: presjek pristupa

Tomislav Brandolica¹

Knjige koje donose cjeloviti pregled hrvatske povijesti prisutne su u dugom trajanju hrvatske historiografije kao važni povjesničarski poduhvati. Pri tome mnoge od sinteza hrvatske povijesti plijenile su interes i stručne javnosti i šire publike. U radu će se analizirati obrada hrvatske povijesti 19. stoljeća u pregledima hrvatske povijesti u vremenu od kraja 19. stoljeća do suvremenih dana. Razmatrajući na ovom primjeru promjene u historiografskim pristupima, upozorit će se na neke trendove i lomove, dugi tijek poznanstvenjenja i profesionalizacije te institucionalne izgradnje historijske znanosti. Dodatno, dat će se prikaz popularnih pristupa koji su redovito usko povezani s pitanjem pisanja sinteze nacionalne povijesti. U pojedinim primjerima istaknut će se i interpretativna polazišta u koja su pristajala uz suvremene političke trendove, a koji su imali izvjesnog utjecaja na interpretacije hrvatske povijesti.

Ključne riječi: devetnaesto stoljeće, hrvatska povijest, historiografija, povijesne sinteze, pregledi povijesti.

1. Uvod

Brojne su rasprave o sintezama hrvatske povijesti dominirale našom historiografijom u posljednjih nekoliko desetljeća. Od tiskane pa iz prodaje povučene i zabranjene popularne sinteze Trpimira Macana (1971.), do zamjetnog rasta broja publiciranih sinteza u posljednjim dvama desetljećima, svakako je nužno

---

¹ Tomislav Brandolica, mag. hist., Znanstveni zavod Fakulteta hrvatskih studija, Borongajska cesta 83d, 10000 Zagreb, Hrvatska. E-pošta: tbrandoli@hrstud.hr.

napomenuti da postoje različite kategorije ovih djela. Na početku stoga trebamo utvrditi osnovne pojmove, tj. što čini jednu sintezu pregledom nacionalne povijesti i koji se tipovi razlikuju? Christopher L. Hill ističe da pregledi nacionalne povijesti nastaju u 19. stoljeću, periodu obilježenom nacionalizmom, pa ih definira kao prvenstveno historiografska djela kojima je cilj „stvoriti prošlost u korist nove stvari koja se zove nacija-država, kako bi se ta nova stvar prikazala starom“ odnosno koja „naturalizira ‘naciju’ kao oblik zajednice i time naturalizira naciju-državu, jer joj daje povijest“ koja se čini da je „od pamtivijeka“.² Na to možemo nadovezati i mišljenje E. Inmana Foxa koji se bavio tipovima pregleda povijesti Španjolske, a koji upozorava na to da se pregledi nacionalne povijesti razvijaju iz „opće povijesti“ želeći na drugačiji način posložiti događaje koji se odnose na jedan narod i njegovu naciju od početaka integrirajući pritom dijelove opće, „eksterne“ političke povijesti koji se odnose na „internu“ povijest naroda ili nacije.³ Dakle, u odnosu na našu temu, Fox želi reći da će klasične sinteze (nastale u 19. st. i prvoj polovici 20. st.) pitanje Anžuvina, Habsburgovaca ili osmanskih osvajanja uvrstiti u pregled hrvatske povijesti u tolikoj mjeri, koliko su oni bitni za narativ o *jednom* narodu i *jednoj* naciji. Dakako, pregledi povijesti (npr. povijesti firentinske države iz pera Guicciardinija ili Rima iz pera Gibbona) nisu nastali u 19. stoljeću i bili su najčešće „državni projekti“ odozgo ili iskazi znanstvenih strasti u izučavanju prošlosti, i u ranijim razdobljima historiografije. Međutim, 19. stoljeće izvršilo je ključan utjecaj na taj žanr definirajući neka pravila. Pri objašnjenju utjecaja devetnaestostoljetnih ideja i predodžba o naciji mogu poslužiti primjerice misli Thomasa Babingtona Macaulayja, predstavnika „vigovske“ historiografije i autora jedne od najuspješnijih sinteza engleske povijesti u 19. st., koji je smatrao da je „povijest pisana s jednim okom usmjerenim više prema budućnosti nego prema sadašnjosti“, da treba uravnotežiti narativizirani književnički pristup (stil) i znanstveno istraživanje te da ima didaktičku svrhu: da podučava.⁴ Što povijest treba podučavati? Ona bi trebala upozoravati na primjere koji su organizirani manje-više kao lekcije, na tijek političkog uspona, na reforme potaknute odozgo, o pravu na opstanak i politički razvoj nekog naroda.

2 Hill, „National Histories and World Systems: Writing Japan, France, and the United States“, 163-164.

3 Fox, „Spain as Castile: Nationalism and National Identity“, 27.

4 Brundage, Cosgrove, *British Historians and National Identity: From Hume to Churchill*, 68-69.

Pritom treba razlikovati nekoliko tipova pregleda nacionalne povijesti. U 19. se stoljeću pod utjecajem romantiziranih povijesnih romana, predstavnici kojih su svakako Walter Scott ili August Šenoa, razvio tip populariziranog „pučkog“ pregleda povijesti. Karakterizira ga obično laganiji stil, jednostavnija periodizacija i plošni prikaz (teleološkog) napretka prema suvremenosti u povijesti jedne nacije ili naroda. Prolaskom vremena, ističu sve znanstveniji stručni prikazi nacionalne povijesti koji integriraju suvremenije rezultate historiografije prikazujući povijest slojevitije i kompleksnije, često kombinirajući kronološki iznesenu materiju s dijakronijskim ili izdvojenim problemskim cjelinama. Dok su prva dva tipa sinteza obično ograničena na jednog ili dva autora, treći najčešće podrazumijeva suradnju skupine povjesničara i stručnjaka i višesveščane edicije koje su striktno usmjerene znanstvenicima i studentima.⁵

U knjizi *Suvremena historiografija*, Mirjana Gross dala je razlikovnu definiciju sintetskog i preglednog tretmana povijesnih zbivanja, tj. metodu razlikovanja *sinteze* i *pregleda*. Kod sinteze ocjenjuje da se „moraju nastojati uočiti bitni elementi međusobne povezanosti povijesnih činjenica, njihova ponovljivost i reprezentativnost, odnosno izuzetnost u određenom društvenom procesu, te ustanoviti koje su pojave bitne, a koje manje važne u perspektivi istraživačkog pitanja. Taj bi se postupak morao primijeniti i pri istraživanju unutar uže teme o nekom lokalitetu ili događaju.“⁶ S druge strane, pregledom smatra radove koji „obuhvaćaju šire razdoblje i prostor, ali samo pripovijedaju o nekim događajima, a ne konstruiraju što obuhvatniju cjelinu, dakle, povezanost događaja unutar nje.“⁷ Nasuprot tom shvaćanju, u ovom tekstu vodit ćemo se shvaćanjem, primjerice, prisutnom kod Tomislava Raukara u djelu *Hrvatsko srednjovjekovlje*, koji je tretirao pojmove pregleda i sinteze kao terminološke istoznačnice.⁸

5 U obzir nisu uzeti pregledi hrvatske povijesti koji se donose u udžbenicima, a pisali su ih ugledni povjesničari poput Vjekoslava Klaića, Stjepana Srkulja, Dragutina Pavličevića, itd.

6 Gross, *Suvremena historiografija: korijeni, postignuća, traganja*, 401.

7 *Isto*.

8 Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje: prostor, ljudi, ideje*, 5; Uostalom, i Sima Ćirković je Mirjani Gross u raspravi povodom polemike o publiciranju nove sinteze *Historije naroda i narodnosti Jugoslavije* krajem 1980-ih, odnosno uzimajući u obzir i raspravu o „pregledu“ ili „sintezi“, kazao da „svoje »metodološke doktrine [izlažemo] krutije i apstraktnije nego što ih ostvarujemo« i zato misli da je »naše suprotstavljanje malo umjetno« i da zapravo nema »neke velike razlike« između onih koji su na ovom savjetovanju »zastupali modernu historiografiju i ovih drugih«. Cit. prema: Gross, „Je li u nas metodološka diskusija potrebna ili beskorisna“, 89.

2. Devetnaesto stoljeće u ranijim pregledima hrvatske povijesti (do 1945.)

Povijest 19. stoljeća javlja se već kod povjesničara-amatera, odnosno u pokušajima sinteza različitog tipa. Među prvima svećenik je i teolog Ivan Švear (1775.–1839.) sastavio kratak prikaz razvoja povijesti: *Ogledalo Ilirie*, koje ipak završava s krajem 18. stoljeća. Kratak pregled objavio je potom 1864. hrvatski arheolog i povjesničar Šime Ljubić (1822.–1896.) u kojem su ukratko opisani Napoleonski ratovi odnosno koji završava dolaskom Ferdinanda V. na vlast.⁹ Teolog Šimun Balenović (1835.–1872.) među prvima sastavio je popularizirani pregled hrvatske povijesti objavljen u sklopu izdavačke djelatnosti Društva sv. Jeronima. Već sama ta činjenica upućuje na to koliko je u širim krugovima čitateljstva (treba napomenuti da je u Hrvatskoj i Slavoniji 1880. još oko 73 % muškaraca i 83 % žena bilo nepismeno¹⁰) bio očekivan sintetski prikaz hrvatske povijesti, odnosno koliki je interes postojao među malobrojnim čitateljstvom. Balenovićeva *Povjestnica hrvatskog naroda* (1870.) nije zadovoljila potrebu za ozbiljnom i monumentalnom knjigom. Iako je djelo povjesničara-amatera, katehete i učitelja koji se do tada najviše isticao radom na crkvenoj povijesti te ne nudi ozbiljan pregled povijesti na temelju dostupnih i poznatih izvora, ipak treba istaknuti zanimljivu koncepciju knjige. Balenović je u tipičnoj maniri tadašnje historiografije podijelio hrvatsku povijest na tri razdoblja: prvo doba: „Hrvat sam za sebe“, drugo doba: „Hrvat s Magjarom“ i treće doba: „Hrvat i Magjar pod domom Habsburgom“. Ono što je međutim posebno interesantno Balenovićev je osjećaj za detaljnije objašnjenje „hrvatskog svijeta“ (geografski, kulturno, društveno), a osim toga daje perspektive i u „susjede hrvatske“.¹¹

Ipak, prva prava popularna povijest, koju je k tome napisao ozbiljan povjesničar na temelju pregleda izvora i dokumenata (kako ju je sam naslovio: „po vrelih napisao“), ona je Tadije Smičiklase (1843.–1914.), koju objavljuje Matica hrvatska u dvama svescima između 1879. i 1882. Njegova *Poviest Hrvatska* u suštinskom je smislu predstavljala ono što se u zainteresirane publike očekivalo: stilski istančano, jezično jasno, pregledno djelo iz pera uglednog znanstvenika koji se uz Franju Račkog mogao okarakterizirati kao vodeći hr-

9 Ljubić, *Pregled hrvatske povijesti*.

10 Vranješ-Soljan, „Obilježja demografskog razvoja Hrvatske i Slavonije 1860.-1918.“, 49.

11 Balenović, *Povjestnica hrvatskog naroda*.

vatski povjesničar svoga doba. Smičiklas je sintezu podijelio u četiri razdoblja odnosno dvanaest „knjiga“, zaključno sa zbivanjima 1848. godine. Historijska distanca, vidjet će se i na primjeru drugih povjesničara, nije predstavljala toliko bitnu stručnu odrednicu, kao primjerice kritičnost izvora i metodologija rada. Tako je Smičiklas doživio i kritike, koje su uglavnom dolazile iz struke: već 1885. godine je Franjo Rački u pregledu i ocjeni stanja hrvatske historiografije upozorio na to da Smičiklasova sinteza doduše „pruža proziran pregled svekolike prošlosti hrvatskoga naroda“, ali da autor ne navodi izvore koje koristi niti daje opsežniji njihov pregled, makar da bi „opravdanoj radoznalosti izobraženijega čitaoca zadovoljeno bilo.“¹²

Treba napomenuti da je Smičiklasova sinteza neobično izašla nekronološki, odnosno prvo je objavljen drugi svezak (1879.), a potom tek prvi. U drugom svesku se, kao što je već konstatirano, autor odlučio prikaz završiti uključivši analizu djelovanja bana Jelačića u 1848. godini. Možemo samo pretpostaviti da je drugi dio prvi izašao i zato što je Smičiklas dulje vremena radio na temama iz 18. i 19. stoljeća pa mu je to bilo jednostavnije prvo prirediti, ali i da je interes prema recentnijim zbivanjima u javnosti bio velik. Mirjana Gross i Agneza Szabo nazivaju Smičiklasovu sintezu „knjigom nad knjigama“ ističući da se radilo o izuzetno popularnom i čitanom izdanju uglednog stručnjaka koji je školovan u Beču.¹³ Smičiklas upravo u stilu Macaulayja piše povijest s intencijom da narodne mase podučí, da im pokaže razvojni put hrvatskog naroda i kulturne baštine (zbog toga uvodi kratka poglavlja o kulturno-književnim i društvenim aspektima). Takav pristup, kao i činjenica da je knjiga obilježena „patriotičkim“ duhom i „narodnom ljubavlju“, nalagala je Smičiklasu zalaženje u suvremeniju povijest: ukupno 22 % njegovog drugog sveska posvećeno je prvoj polovici 19. st., odnosno 9 % ako se gledaju i prvi i drugi svezak zajedno. Posljednja „knjiga“ Smičiklasa (drugi dio, 1879.) posvećena je razdoblju od 1790. odnosno dolaska Leopolda II. na vlast do 1848. godine. Ovo je razdoblje opisano u osnovnim crtama, s naglaskom na političku perspektivu. Tako pristupa hrvatskoj povijesti iz perspektive vladarskih odluka Leopolda II. i Franje II. te Ferdinanda V., ali je zanimljiva i vrijedna Smičiklasova obrada preporodnog razdoblja. Za razliku od brojnih drugih, Smičiklas se nije odlučio preporodno vrijeme prikazati temeljeći ga na osnovnim crtama života i djelovanja Ljudevita

12 Rački, „Nacrt hrvatske historiografije od 1835. do 1885. godine“, 303-304.

13 Gross, Szabo, *Prema hrvatskome građanskom društvu*, 535-536.

Gaja.¹⁴ Preporod sagledava, kao uostalom i čitavu hrvatsku povijest, kronološki (na marginama svake stranice sinteze su označene i godine) u trokutu odnosa Beč – Budim i Pešta – hrvatski političari, predstavnici plemstva, jezikoslovci i drugi istaknuti intelektualci. Živahnost tekstu pridaje i Smičiklasovo poznavanje književnosti, pa u nekoliko navrata odlučuje uvrstiti narodne uzrečice ili pjesme (P. Štoos, V. Babukić). Ako je potrebno pronaći centralnu osobu koju Smičiklas izdvaja, to je grof Janko Drašković i važnost njegove *Disertacije* za hrvatski politički razvoj.¹⁵ Kako bi pokazao preporodne djelatnosti, s naročitim fokusom na značaj rasprava o jezičnom pitanju, Smičiklas se koristi različitim izvorima, navodeći (ali ne citirajući) i neke manje poznate brošure, obavijesti te novine, izdvajajući pritom različite primjere. Stoga mu ne promiču i neki kulturni aspekti (osim jezičnog pitanja i književnosti), napose kazalište i Demetrov utjecaj na njegov daljnji razvoj kao i djelatnosti u sklopu čitaoničkog pokreta. Stoga je moguće zaključiti da prva popularna sinteza Tadije Smičiklasa donosi vrijedan prikaz preporodnih djelatnosti koji je priredio znalac i dobar poznavatelj tog razdoblja te koji će svakako utjecati na kasnije analize tog razdoblja iz pera Jaroslava Šidaka i drugih.

Dugo je vremena prošlo od Smičiklasove sinteze do prvoga idućega stručnoga tretmana hrvatske povijesti. Rudolf Horvat (1873.–1947.) objavio je nekoliko romantiziranih, pripovjednih ili ozbiljnijih verzija pregleda hrvatske povijesti između 1900. i 1920-ih godina.¹⁶ O tome kako je Horvatova *Povjest Hrvatske* (1904.), koju je izdao u Petrinji, također dočeka s interesom, svjedoči činjenica da je prvo izdanje od 2000 primjeraka vrlo brzo rasprodano.¹⁷ Tome je svakako doprinijelo što se Horvat, kao đak Vjekoslava Klaića, u javnosti isticao polemičkim tekstovima, političkim angažmanom i posebnim interesom prema novijem razdoblju, pritom se ne ustručavajući od kritičkih pasusa.¹⁸ U svojoj sintezi, koja je podijeljena u pet razdoblja sve do modernog doba,

14 Smjernicu je ponudio Jaroslav Šidak (oslanjajući se na navode Branka Vodnika), koji napominje da je Smičiklas razvio osobnu averziju prema liku i djelu Ljudevita Gaja, pa ga zbog toga možda i namjerno minorizira. Ipak, ovdje se radi o Smičiklasovom pristupu: i druge ličnosti u njegovom se prikazu preporodnog razdoblja posebno ne izdvajaju. Vidjeti: Šidak, *Kroz pet stoljeća hrvatske povijesti*, 226.

15 Smičiklas, *Poviest Hrvatska*, sv. 2., 432-434; 448-449.

16 To su redom: *Pripovijesti iz hrvatske povijesti*. Zagreb: Tisak Antuna Scholza, 1902.; *Najnovije doba hrvatske povijesti*. Zagreb: Matica hrvatska, 1906.; *Povjest Hrvatske*. Petrinja: Tiskara D. Benka, 1904.; *Slike iz hrvatske povijesti*. Zagreb: Hrvatska pučka seljačka tiskara, 1910.

17 Mihelčić, „60. godišnjica smrti povjesničara i političara Rudolfa Horvata“, 117.

18 *Isto*.

dakle koja završava s 1904. (godinom izdanja), 19. stoljeću posvećuje 17,6 % ukupnog prostora. Rudolf Horvat obratio je pozornost na osnovne političke događaje 19. stoljeća, ali ih povezuje s kulturnim aspektima nazivajući ih u poglavljima „kulturna povjest Hrvatske“. No, za razliku od Smičiklase, Horvat je manje zainteresiran za dubinsko objašnjenje preporodnog razdoblja ili primjerice izgradnje ključnih institucija i infrastrukture u Banskoj Hrvatskoj u vrijeme Mažuranića. On je još više usmjeren na politiku u Beču i njen odnos prema Hrvatima, na carske i kraljevske odluke, na događaje i političke aspekte. U dvadesetak stranica završnoga poglavlja o kulturi između 1780. i 1904. to se tek donekle nadopunjava. Od preporodnih nastojanja i politike prema jeziku, Horvatu su mnogo važnija saborska zasjedanja (na kojima se dakako o tim aspektima politike i kulturne politike raspravljalo, što on usputno i navodi), vojni pothvati Jelačića i politička situacija oko „pokreta 1848. g.“ te daljnji put prema Hrvatsko-ugarskoj nagodbi 1868. g. Okosnice su osobe: vladar Franjo Josip I., barun Alexander von Bach kao lice „žandarskog“ režima i germanizacije,¹⁹ biskup Strossmayer itd. Naročito obraća pozornost na pojedine banove, ne doduše na njihovu karakterizaciju, već na njihovu politiku kao ogledalo općih političkih procesa: Šokčevićevu nemoć, politiku Levina Raucha kao ključnu pri reviziji Nagodbe, reforme Ivana Mažuranića (gdje ističe Napoleona Špuna kao njegovu „desnu ruku“ i ključnu osobu u realizaciji reforma²⁰) sve do bana Khuena (kojeg piše Kuen). Horvat nastoji pritom biti objektivan; navodi primjerice Rauchove afere, ali bez osuda ili moralizacije. Ili primjerice ističe brutalnost Khuenovog režima te učestalo kršenje Nagodbe, ali ipak konstatira „mora se priznati, da je za duge vlade Kuenove znatno napredovala hrv. književnost, znanost i umjetnost“.²¹ Horvatov pristup očito je bio toliko popularan i dobro čitan, da je nešto kasnije izdao proširenu verziju upravo dijela o „najnovijoj“ povijesti, knjigu koju je naslovio *Najnovije doba hrvatske povjesti* (1906.). Ta knjiga obrađuje raspon od preko stotinu godina, 1780. do 1906., uspostavljajući na neki način uobičajene etape hrvatske povijesti 19. stoljeća koje će svi daljnji autori, uz manja ili ponekad veća odstupanja, prihvatiti: razdoblje „prije hrvatskog preporoda“ (1780.–1830.), zatim razdoblje „hrvatskog preporoda“ (1830.–1847.), vrijeme „prijeloma s Ugarskom“ (1847.–1860.) obilježeno ustavnim eksperimentima odozgo i hrvatsko-mađarskim sukobom te

19 Horvat, *Povjest Hrvatske*, 558-559.

20 Isto, 580-582.

21 Isto, 586.

razdoblje „ponovnog saveza s Ugarskom“, obnove ustavnog stanja i donošenja Austro-ugarske te Hrvatsko-ugarske nagodbe.²² Horvat pritom vodi računa o monarhijskom okviru, ali samo onoliko koliko je to potrebno da objašnjava njegov narativ, usmjeren na politiku i tek neke aspekte kulture. Treba napomenuti da je skoro polovica knjige posvećena razdoblju od Nagodbe do 1906. godine, pri čemu se mnogo pozornosti usmjerava na mađarizacijske politike Raucha i Khuena iako se u slučaju Khuena u obzir uzimaju i drugi kulturni aspekti. Poput Klaića, i Horvat je imao namjeru svoju sintezu iz 1904. proširiti, nadopuniti i izmijeniti, ali mu to nije uspjelo, odnosno, objavio je samo jednu knjigu u međuratnom periodu koja staje sa sredinom 17. stoljeća.²³

Projekt Horvatovog učitelja, Vjekoslava Klaića (1849.–1929.), kojim je u nizu opsežnih sinteza želio obraditi pregled povijesti „od najstarijih vremena“ do 19. stoljeća, zastao je na petom svesku, odnosno na početku 17. stoljeća. No, Ferdo Šišić (1869.–1940.) se, kao Smičiklasov učenik, postupno javlja ne samo kao vodeći hrvatski povjesničar, nego i kao stručnjak sa zadatkom: nastaviti Smičiklasovo djelo, dovesti sintezu do znanstvene razine do koje je Rački smatrao da je nužno: uz navođenje i korištenje poznatih i u arhivima sačuvanih (neobjavljenih) izvora. Sam je bio svjestan Smičiklasovih nedostataka, ali i važnosti njegova rada na *Codexu* koji je do smrti objavljivao, i koji je u srži predstavljao nove kritički obrađene izvore koji su se našli u temeljima Šišićeva rada. Upravo zato, uz činjenicu da se kao medievist i stručno specijalizirao, Šišić veliki naglasak stavlja na hrvatsku povijest srednjeg vijeka pristupajući nizu do tada nedovoljno znanstveno obrađenih problema (pitanje periodizacije narodnih vladara, *Pacta Conventa*, odnosa s Arpadovićima, itd.). Šišić je sustavno radio na izdavanju pregleda hrvatske povijesti počevši od 1916. kada je prvi put objavio sintezu.²⁴ U toj knjizi njegov tekst seže do 1873., ali što je zanimljivije, u narednom drugom izdanju koje je prošireno i jezično modernizirano staje s 1790. godinom. Treće izdanje nije uspio završiti i prirediti do smrti 1940., ali je taj zadatak izvršio Jaroslav Šidak više od dvadeset godina kasnije. Šidak piše da je: „razdoblje od 1873. do 1914, nesumnjivo najvažnije za razumijevanje našega daljnjeg razvoja – a to još više vrijedi za prvi svjetski rat, koji je u tekstu samo spomenut – izloženo (...) vrlo oskudno“.²⁵ Kako bi doskočio tom

22 Horvat, *Najnovije doba hrvatske povijesti*.

23 Šišić, *Pregled povijesti hrvatskoga naroda*, 27.

24 Šišić, *Pregled povijesti hrvatskoga naroda: od najstarijih dana do godine 1873.*

25 Šišić, *Pregled povijesti hrvatskoga naroda*, 11.

nedostatku, Šidak je povezoao dostupne mu Šišićeve „kroničarske bilješke“ za spomenuto razdoblje s nekim ranije objavljenim (Šišićevim) enciklopedijskim tekstovima i radovima o Strossmayeru te time konstruirao najbolju moguću dopunu posljednjega u sintezi obrađenog razdoblja. Ukupno je dakle, u trećem izdanju *Pregleda povijesti* pod Šidakovom redakturom 19. stoljeću posvećeno 25 % prostora. Treba svakako napomenuti da je i u Šišića politika osnovni i ustvari jedini pokretač povijesti, dakle politički razvoj ono je što ga zanima i za 19. stoljeće. Stilski se razlikuje od svih svojih prethodnika prema tome što uz jasnoću, kao jednu od glavnih dotadašnjih odrednica sinteze, materiju predstavlja nadasve znanstveno, s minimalnim ekskursima, bez nepotrebnih karakterizacija i „psihologizacija“ ličnosti, kako je Klaiću prigovarano. Međutim, s obzirom na karakter pronađenih „kroničarskih bilješki“, kao i Šišićevom prirodnom naglasku na rana razdoblja nacionalne povijesti, radi se o isključivo kronološki nizanim političkim činjenicama i događajima veće važnosti za takav narativ. Šišićeva perspektiva, vođena idejom teleološkog razvoja nacionalne povijesti, doseže dakako vrhunce u 19. stoljeću jer je to prostor objašnjavanja začetaka „jugoslavenske misli“. Šišić uvodi i novu periodizaciju, ali 19. stoljeće tretira klasično, kao i neki raniji autori: kao ukupno četvrto „doba“ hrvatske povijesti od Leopolda II. do Karla I. i 1918. godine (nestanka Austro-Ugarske Monarhije). Malo je prostora posvećeno Napoleonskim ratovima, o kulturnom i privrednom razvoju tijekom čitavoga 19. stoljeća gotovo da i nema govora. Nešto više je pozornosti obraćeno povijesti Dalmacije nego u ranijim sintezama (naročito u odnosu na Smičiklasu), a glavne okosnice 19. stoljeća za Šišića su sabori, vladari i hrvatski banovi. Kada je riječ o drugoj polovici 19. st., Šišić ustvari nadograđuje Horvatov pristup dijeleći to razdoblje na: revoluciju (1848./1849.), vrijeme apsolutizma, razdoblje provizorija (1860.–1867.) te nagodbenu razdoblje te razdoblje od 1873.–1918. (koje dakako Šidak nije htio imenovati drugačije, a koje počinje revizijom Nagodbe i banovanjem Ivana Mažuranića). Treba svakako priznati da snagu interpretacije i argumentacije Šišić gubi donekle u odnosu na ranija razdoblja u kojima je ipak specijalist; kada je riječ o 19. st. njegova politička orijentacija pomalo progovara, pa na Habsburšku Monarhiju doista gleda kao na tamnicu naroda od koje se hrvatski (i srpski) narod treba izbaviti i kretati prema projektu Jugoslavije. Agneza Szabo 2002. je kritizirala upravo Šišićev pristup hrvatskoj povijesti 19. st. kao model kasnijih ideologiziranih prikaza jer smatra da inzistira na teritorijalnoj

rascjepkanosti (što je bila realnost vremena), da je uveo pogrešnu terminologiju (npr. Mletačka Dalmacija i Vojna krajina) te nudi „unitarističku“ inačicu hrvatske povijesti.²⁶ Dok se ovakve kritike čine pomalo pretjerane, jasno je da je Šišićev diskurs afirmativan u odnosu na stvaranje Jugoslavije, pa tako primjerice piše o „narodnoj politici“ i njenom cilju „jugoslavenskog narodnog jedinstva i ujedinjenja.“²⁷

Dugo nakon Šišićevog pregleda nije izašla nijedna u toliko mjeri istraživački usmjerena stručna sinteza. Razdoblje 1920-ih i 1930-ih godina razdoblje je popularnih kratkih pučkih povijesti, kao što je bilo i vrijeme prije pojave Smičiklasa. Pojavljuju se najrazličitije sinteze hrvatske povijesti u kojima se piše o 19. stoljeću, najčešće prilično simplificirano i oslanjajući se (u ranim razdobljima) na Šišića, Klaića i Horvata. Tako se primjerice ističe *Pregled povijesti Hrvata* Lovre Katića (1887.–1961.) iz 1938 godine, također u izdanju Matice hrvatske.²⁸ Kao i u svim dosadašnjim sintezama, prevladava politička povijest, događajnica i određene povijesne ličnosti. Za razliku od drugih pregleda, u ranijim razdobljima nešto je više pažnje posvećeno Dalmaciji, ali ne i za 19. stoljeće koje se gotovo isključivo sastoji od zbivanja u Banskoj Hrvatskoj, pri čemu valja uzeti u obzir opće stanje istraženosti ove teme u vremenu kad je Katić pisao svoju knjigu. Tek u zadnjem dijelu knjige Dalmacija (i Bosna i Hercegovina) ponovno stupaju u priču, dakako riječ je o Hrvatsko-srpskoj koaliciji i politici novog kursa.

Ukupno 37,4 % Katićeva *Pregleda* čini povijest 19. stoljeća. Sinteza završava s listopadom 1918., odnosno službenim prekidom Hrvatske s Ugarskom i Austrijom te nestankom Austro-Ugarske. Važno je napomenuti da se ratna zbivanja, kao i u većine dotadašnjih međuratnih autora sinteza, prelaze brzo i bez potrebne dubinske analize ili problematizacije. Katić ustvari pruža čitateljima pojednostavljenu i populariziranu verziju Šišićeve sinteze i njegovih drugih radova, pritom ne nudeći niti periodizaciju, nego poglavlja koja su izdvojena prema glavnim događajima i ličnostima. Mnogo prozirnije od ranijih autora, Katić postavlja borbu za hrvatsko državno pravo i identitet u oštroj suprotnosti prema mađarskoj nasrtljivosti i pokušajima mađarizacije koji vrhunac i pad

26 Szabo umjesto spomenutih termina, ispravnijima smatra: „Dalmacija i Istra za vrijeme mletačke vlasti“ i „Hrvatsko-slavonska vojnička granica“. Vidi: Szabo, „Problemi hrvatske historiografije u XX. stoljeću s posebnim osvrtom na terminologiju i školske udžbenike“, 20, 26.

27 Šišić, *Pregled povijesti hrvatskoga naroda*, 466, 469.

28 Katić, *Pregled povijesti Hrvata*.

doživljavaju s režimom bana Khuena,²⁹ dok razdoblje od Riječke rezolucije do raspada Austro-Ugarske svodi na nizanje podataka i događaja bez posebne interpretacije nudeći samo u naznakama uvid u hrvatsko-srpska neslaganja prije 1918. godine.

O podjelama u struci, utjecajima Šišićevih učenika i Klaićevih učenika, uključujući i ideološke komponente, govori i primjer pregleda koji je sastavio Stjepan Srkulj (1869.–1951.) pod nazivom *Kratka povijest Hrvata* (1926.) u vlastitoj nakladi. Autor u kratkom objašnjenju „Čemu kratka povijest Hrvata?“ ističe kako „po najnovijoj osnovi za učenje povijesti, što ju je izdalo ministarstvo prosvjete, naši đaci (...) dobit će sasvim izopačenu [sic] i vrlo blijedu sliku prošlosti svog hrvatskoga naroda“ te je stoga Srkuljeva kratka knjiga neka vrsta ispravke iz pera uglednog autora udžbenika.³⁰ Koncipirana vrlo sažeto, a temeljena na sintezama Vjekoslava Klaića „koji slatkim pripovijedanjem svojim osvaja sva srca hrvatska“,³¹ Srkulj je 19. stoljeće interpretirao u cijelosti kao vrijeme „borbe s Madžarima (1790.–1918.)“ dijeleći ga na više sukoba.³²

Treba primijetiti kako je utjecaj Ferde Šišića na međuratnu historiografiju i popularne preglede izuzetan, zbog njegovog ugleda među ostalim povjesničarima-suvremenicima, od kojih su mnogi bili njegovi učenici te su njegovu ulogu shvaćali kao vodeću u hrvatskoj historiografiji. Moglo bi se zaključiti da je njegova vizija razdoblja hrvatske povijesti, njegovo promišljanje povijesti tzv. *genetičkom metodom*, i njegov pristup sintetiziranju oponašan, uz korištenje skraćene ili pojednostavnjene verzije. Pojavljuju se doista svakakve sinteze, pa i džepno izdanje *Hrvatska prije hiljadu godina pa do danas* (1927.) u kojoj je hrvatska povijest od 18. do 20. stoljeća svedena doslovno na nekoliko redaka spominjući samo svjetski rat, djelovanje Radića i Jugoslavenskog odbora.³³ U nizu popularnih međuratnih prikaza hrvatske povijesti ističe se i onaj mladog novinara i komunističkog aktivista Otokara Keršovanija (1902.–1941.), odnosno njegova *Povijest Hrvata*.³⁴ Rukopis je nastao u vrijeme kada je Keršovani kao komunist služio desetogodišnju kaznu u Srijemskoj Mitrovici, a tek je 1971. prvi put objavljen. Ono što se u Keršovanijevu pristupu ističe njegova je

29 *Isto*, 253-259.

30 Srkulj, *Kratka povijest Hrvata*, 9.

31 *Isto*.

32 *Isto*, 125-149.

33 Kovačić, *Hrvatska prije hiljadu godina pa do danas*, 68-72.

34 Radi se o naslovu koji je izdavač u poslijeratnim godinama pridao kada je objavljen nepotpuni Keršovanijev rukopis.

interpretacija u duhu marksizma. Pritom nije toliko zainteresiran prevrednovati pojedine aspekte hrvatske povijesti. Mnogo više zainteresiran je dati drugačiju sliku povezujući vanjske i unutarnje faktore promjena vodeći računa o socijalnim, kulturnim te naročito ekonomskim komponentama. Budući da je rukopis nastao gotovo isključivo na dostupnoj mu literaturi, oskudijeva podacima ili dubljim ekonomskim analizama. Konceptijski se njegov prikaz na prvi pogled ne razlikuje od dotadašnjih, naročito onih popularnih: hrvatska je povijest podijeljena u pet tema, počevši od ranog srednjeg vijeka do 1102. („prva tema“), zatim od 1102. do 1526. („druga tema“) prateći razvoj i slom Ugarsko-hrvatske države, od 1526. do 1790. („treća tema“) te potom tri završne teme razdijeljene u periode od 1790. do 1860., od 1860. do 1903. te od 1903. do 1918. Zaključna, sedma tema razdoblje je Prve Jugoslavije, odnosno od 1918. do 1936. Kao i Horvat, Keršovani kronologiju razvitka povijesti Hrvata vodi do suvremenog vremena. Tu međutim sve sličnosti prestaju. Iako je u srži Keršovanijeva interesa ipak politika, barem u smislu da iz tog područja donosi najviše podataka, inovativno je u njegovom marksističkom pristupu što integrira i ekonomsku i kulturnu komponentu, odnosno što vodi računa o međunarodnoj situaciji te ponekad pristupa hrvatskoj povijesti komparativistički. Kada je riječ o samoj političkoj matrici, pristupa joj dijalektički. Razdoblju francuske revolucije i Napoleonskih ratova koje suštinski ne objašnjava, suprotstavlja vrijeme reakcije i ilirizma (1815.–1848.). Ilirskom pokretu pristupa oprezno: ističe kako se radi o pokretu uske elite, o „istinski nacionalnom pokretu“ prema ideologiji i socijalnoj bazi te o „prvom općehrvatskom pokretu“ koji je svojoj srži bio bitno povezan s privrednim hrvatskim razvojem unutar kojega su „buržujski elementi“ usmjeravali prema „razvitku kapitalističke proizvodnje u Hrvatskoj“.³⁵ Revolucija 1848./1849. za Keršovanija je nužno, zbog političko-socijalnog profila i orijentacije Banske Hrvatske „demokratsko-buržujaska“ ističući snage revolucije (dio građanstva i sitnog građanstva, inteligencija naročito) i kontrarevolucije (plemstvo kao i veći dijelovi građanstva i sitnog građanstva) te tri nacionalne koncepcije koje nastaju 1848./49.: mađaronska struja, konzervativna ilirska struja predvođena Gajem, Jelačićem i drugima te najnaprednija lijeva skupina iliraca s radikalno-demokratskom tendencijom, među kojima su Brlić, Vrbančić i „crveni barun“ Kušlan.³⁶ Nakon pobjede ilirskih konzervativaca, Keršovani

35 Keršovani, *Povijest Hrvata*, 54-55.

36 *Isto*, 57-58.

prelazi na razdoblje apsolutizma smatrajući neuspjehom nedovršenost pokreta „četrdesetosme“ koja nije „riješila problem buržoasko-demokratske revolucije“ i „nacionalno pitanje“.³⁷ Keršovani potom uvodi dva (pod)razdoblja: vrijeme 1860.–1880. koje naziva „period liberalne buržoazije“, obilježen Nagodbom i Mažuranićevom vlašću nastojanjem „da stvori političke i socijalne uvjete svog vlastitog razvitka“³⁸ te vrijeme 1880.–1903. kao „era malograđanstva“, karakterizirana konzervativnom vladom koja štiti veleposjedničke interese, brutalnošću Khuenova režima, ali i razvojem seljačkog pitanja te radništva.³⁹ Naročito interesantno je da ovim razdobljima Keršovani nadodaje i paralelna razdoblja kulturnoga razvoja nazivajući ih „erom Narodne stranke“ (1860.-1880.) pod Strossmayerovim patronatom i „erom pravaštva“ (1880.-1900.) koje obilježava naglašeno „samohrvatstvo“ (primjer mu je Vjekoslav Klaić u odnosu na Račkog) i „antinjemačka nota“ te radikalni demokratizam. Na ta dva razdoblja nadovezuje se Moderna, koju Keršovani kritizira kao ogledalo „opće slabosti, nesposobnosti i izoliranosti građanstva“.⁴⁰ Osim nekih nedostataka u interpretaciji, argumentaciji te osim površnosti i manjkavosti dublje analize, Keršovanijeva sinteza je, u odnosu na međuratnu historiografiju, pohvalno orijentirana prema integraciji nepolitičkih dimenzija, ali sama činjenica da nije objavljena do 1971. i da je ostala nedovršena zbog rane smrti autora onemogućila je bilo kakav utjecaj na hrvatsku historiografiju.

Sasvim različita od Keršovanijeve povijesti ona je iz pera novinara *Obzora* i *Jutarnjeg lista* Josipa Horvata (1896.–1968.). Njegova *Politička povijest Hrvatske* koja izlazi 1936. godine ustvari je spoj historiografije i publicistike; sam Horvat nije bio školovani povjesničar, pa mu primjerice Jaroslav Šidak spočitava „nedovoljan osjećaj odgovornosti prema znanstvenoj akribiji, kojom je njegov rad uopće obilježen, urodio je nepažnjom prema citiranju, površnošću u navođenju bibliografskih podataka“.⁴¹ Ipak, Horvat se kao publicist dugoročno bavio nekim od ključnih ličnosti 19. stoljeća: Ljudevitom Gajem i Antom Starčevićem. Njegovo dugotrajno skupljanje podataka, dubinsko poznavanja problema razdoblja, novinarske metode istraživanja i pitak stil, pomiješan s pokojom anegdotom, parabolom i vrlo živopisnim opisima kojih se autor nije

37 *Isto* 62.

38 *Isto* 75.

39 *Isto* 75-80.

40 *Isto* 81-82; 106.

41 Šidak, *Kroz pet stoljeća*, 244.

ustručavao, čini njegovu političku povijest Hrvatske popularnom, ali podatkovno i opisno detaljnim pregledom. Velik je naglasak Horvat stavio upravo na dugo 19. stoljeće. Knjigu otvara kratkim pregledom od 1102. nadalje, ali je već nakon manje od 20 stranica došao do moderne povijesti. Tako se ustvari može reći da je prva od dviju knjiga Horvatove političke povijesti posvećena 19. stoljeću. Dominiraju ponovno ličnosti, a interpretacija i pokrivenost različitih (političkih) tema nisu uravnotežene. Naime, vidi se da je preporod primjerice u fokusu Horvatova interesa, pa u tim poglavljima iznosi neke interesantne detalje. Narativ započinje u gornjogradsnoj Kapucinskoj ulici gdje su obitavali Janko Drašković i Ljudevit Gaj, ključne osobe preporodnog razdoblja i „idejne grupe“ koja se u toj ulici sastajala. Horvat preporod ustvari dijeli na dva razdoblja, vrijeme stvaranja, stasanja i inicijalnih djelatnosti „idejne grupe“ pod vodstvom Gaja i Draškovića⁴² te potom razdoblje poleta i pada preporoda između 1835. i 1843. Prikaz tog vremena u Horvata plastičan je, isprepleten osobnim motivacijama, djelovanjem, detaljima iz kulturne povijesti i prožet raznim citatima, navodima ili ulomcima iz pjesama i književnosti. Vrijeme između 1843. i 1848. za Horvata nije obilježeno samo padom ilirskoga pokreta nego i „pobjedom materinske riječi“, u kontekstu Metternichove politike te nastojanja mađarskih političara s jedne i hrvatskih s druge strane.⁴³ Treba istaknuti da je Horvat dobar poznavatelj novinstva i memoaristike toga doba oslanjajući se na neke od zapisa (Mijo Krešić, Josip Neustädter, itd.) kako bi svoj narativ učinio življim i uvjerljivijim. Iako je njegov narativ izgrađen na političkim potezima velikih vođa, Horvatov publicistički stil i općeniti pristup povijesti uvode razne slabije poznate ličnosti ili detalje kojima se uhodani pravocrtni smjer narativa uvelike razbija, a knjiga dobiva na dinamici.⁴⁴ Međutim, Šidakove primjedbe dakako stoje jer je Horvat oskudan u navođenju izvora i bibliografiji, pa tako neki aspekti ostaju nedorečeni i nerazjašnjeni.

Drugu polovicu 19. stoljeća sagledava nešto manje detaljno opisujući prvo doba „reakcije“ do 1860. i donošenja Nagodbe te potom ponovno dvije dominantne osobe (uz raniji utjecaj Bismarcka kao bitan izvanjski faktor): bana Mažuranića kao „graditelja“ i bana Khuena kao „despota“. Horvat kao važnu prekretnicu ističe (u međuraću još) živopisno mjesto sjećanja hrvatske omladinske politike: demonstrativno paljenje ugarske zastave na zagrebačkom Trgu

42 Horvat, *Politička povijest Hrvatske*, 25-50.

43 *Isto*, 74-77.

44 Vidi: Beck, *Politički portreti Josipa Horvata*.

bana Jelačića za vrijeme boravka Franje Josipa 1895. godine. Habsburgovce je Horvat inače, u skladu s tadašnjom publicistikom i inteligencijom, ocjenjivao nazadno i zlokobno u odnosu na hrvatski politički razvitak i nacionalno pitanje uočavajući značajne političke transformacije upravo nakon 1895. i 1903. kao godine odlaska Khuena (ali ne i nestanka onoga što naziva „khuenovštinom“).

Karakteristike hrvatske historiografije u vrijeme Drugog svjetskog rata opisao je Jaroslav Šidak 1971. godine ističući „skromniji opseg“ odnosno pothvate u kojih se „ionako radilo o objavljivanju rezultata do kojih se došlo već prije izbijanja rata“ te se stoga „o nekoj historiografiji koja bi nosila na sebi ustaško obilježje ne može (...) uopće govoriti“.⁴⁵ Takav zaključak vrijedi i za sinteze, uz napomenu da je različitih pokušaja brzopoteznih prevrednovanja hrvatske povijesti postojalo, naročito u publicistici toga vremena. Prvi opsežniji „repetitorij“ hrvatske povijesti, koji se temelji na do tada objavljenim školskim udžbenicima i sintezama, sastavio je 1942. godine tada mladi povjesničar Stjepan Antoljak (1909.–1997.).⁴⁶ Pritom se radi o kronološkom pregledu u kojemu dominira politika i istaknute povijesne ličnosti te standardni podaci o razvoju institucija, društva, o crkvenom djelovanju, itd.

3. Devetnaesto stoljeće u sintezama hrvatske povijesti u vremenu socijalizma (1945.-1991.)

Više je razloga zašto poslijeratna historiografija nije proizvela klasičnu ili tradicionalnu sintezu hrvatske povijesti u pravom smislu. Prvotno su kadrovski razlozi odredili njezin izostanak. Jednostavna situacija u kojoj je relativno malen broj ljudi bio zaposlen na sveučilišnim katedrama ili se profesionalno bavio poviješću u drugim institucijama rezultirala je manjim brojem objavljenih djela. Generacijska smjena krajem Drugog svjetskog rata također je dala doprinos. Nadalje, fokusiranost historiografije u prvim poratnim godinama na časopise (primjerice, *Historijski zbornik* kreće izlaziti pod Šidakovim uredništvom od 1948.) i usredotočenost pojedinaca na objavljivanje iscrpnih istraživačkih članaka dala je rezultat u većem broju parcijalnih ili necjelovitih istraživačkih poduhvata.⁴⁷ Značajni resursi usmjereni prema projektu *Historije naroda Ju-*

45 Šidak, „Hrvatska historiografija – njezin razvoj i današnje stanje (1971)“, 7.

46 Antoljak, *Pregled hrvatske povijesti*.

47 Ova parceliranost doprinosa posebno do izražaja dolazi u slučaju ekonomske historije, gdje su mnogi radovi bili zaista krajnje „usitnjeni“ dijelovi neke moguće sinteze povijesti hrvatskog gospodarstva do koje nije došlo unatoč proklamiranom materijalističkom usmjerenju historiografije nakon 1945.

goslavije kao kolektivnog djela jugoslavenske historiografije, povjesničare su „parcelizirali“ prema njihovim istraživačkim interesima (teritorijalno, tematski) te su zapravo ograničavali mogućnosti sintetskog tretmana cjeline hrvatske povijesti i slabili interes za individualnim znanstvenim pothvatom. Osim toga, pokazalo se da je projekt izazivao stanovita konceptijska, stručna pa i izvanstručna neslaganja koja su rezultirala time da se u „najkontroverznije“ – moderne korijene (19. i 20. st.) – „naroda Jugoslavije“ nije ni moglo ući.⁴⁸

Iako ne spada u preglede hrvatske povijesti, kao ni primjerice strogo gledano Horvatova *Politička povijest*, pa time ni u obuhvat ovoga rada, treba napomenuti da je godine 1968. u Školskoj knjizi objavljena *Povijest hrvatskog naroda g. 1860-1914*. Djelo je to skupine autora predvođene Jaroslavom Šidakom, uz kojega se javljaju mlađi Igor Karaman, Mirjana Gross i Dragovan Šepić.⁴⁹ Osmišljena kao sveučilišni udžbenik, ta je sinteza ipak uvelike nadilazila tu razinu. Uz određene mane, poput nedostatka kulturnohistorijske i drugih perspektiva, koje autori uglavnom navode u samom predgovoru knjige, sinteza je bila vrhunac jedne faze istraživanja u kojoj su objedinjeni rezultati tih eminentnih akademskih povjesničara.⁵⁰ Već je tada bila pod povećalom kritike, i to s raznih razina: u javnosti je tema 19. stoljeća još uvijek, kao što je i Šidak ocjenjivao, percipirana kao izuzetno važna za razumijevanje hrvatskoga (nacionalnoga) identiteta i položaja. U kontekstu jugoslavenske historiografije, sadržavala je nekoliko kontroverza (pitanje jugoslavenstva kao ideje, položaj Srba u Banskoj Hrvatskoj i političko-društveni odnosi u zadnjim desetljećima 19. st. te napose pitanje „Khuenovih Srba“, itd.), s time da su već i raniji radovi nekih povjesničara, tako primjerice M. Gross u odnosu na pravaštvo, bili na udaru srpskih povjesničara (Milorad Ekmečić i drugi). Sva su nastojanja Karamana na ekonomskom planu, Gross na političkom planu druge polovice 19. st. i Šepića u odnosu na zapostavljenu povijest Istre i Dalmacije, povezana u toj sintezi uredničkim znanjem i ugledom Jaroslava Šidaka, a ona je kao knjiga unatoč zastarjelom i teškom rječniku i ponekad nepreglednom segmentiranju i danas korisna.

U politički nabijenom trenutku hrvatskog proljeća 1971., pojavljuje se sin-

48 Vidi: Najbar-Agičić, *U skladu s marksizmom ili činjenicama: hrvatska historiografija 1945-1960*; Branimir Janković, *Mijenjanje sebe same: preobrazba hrvatske historiografije kasnog socijalizma*.

49 Šidak, Karaman, Gross, Šepić, *Povijest hrvatskog naroda 1860-1914*.

50 Usp. Janković, *Mijenjanje sebe same*, 58-60.

teza Trpimira Macana, mladoga i do tada u široj javnosti relativno nepoznatoga autora koji se razvijao pod okriljem Jaroslava Šidaka.⁵¹ Radi se o uvelike populariziranom i jednostavnom, sažetom i čitkom pregledu koji se temelji na političkoj događajnici prateći već ranije uspostavljene važne događaje te promjene u sustavima i politikama („Bachov apsolutizam“, nagodbeno razdoblje, vrijeme nastajanja Hrvatske kao „moderne države“ pod banom Mažuranićem, vrijeme „mađarizacije“, itd.) odozgo.⁵² Nešto je kulturnih zbivanja uključeno, također na razini događajnice i nabrojanja imena, dok ekonomskih aspekata gotovo i nema. Treba napomenuti da je to prema opremi bila jedna od prvih „modernijih“ popularnih sinteza, s bogatim fotografskim materijalima, portretima i drugim slikovnim priložima. Također, autor se potrudio obratiti pozornost na povijest Dalmacije, ali zato Istra i Primorje ostaju sasvim u pozadini. Iako je nakon sastanka u Karadorđevu i sloma proljeća knjiga povučena iz prodaje, do tada je već bila u opticaju.

Valja svakako napomenuti da je krajem 1971. izašla i *Ilustrirana povijest Hrvata* skupine povjesničara (Josip Adamček, Nada Klaić, Igor Karaman, Dragutin Pavličević), arheologa (Nives Majnarić-Pandžić, Marija Šmalcelj, Marin Zaninović) i slavista (Mirko Žeželj), koja je nudila „temeljan, sažet, jednostavan, ali ipak znanstveno autentičan i cjelovit kronološki pregled“ u obliku kronologijske sinteze s kratkim populariziranim natuknicama vezanim uz događaje, dopunjene faksimilima, slikama i drugim popratnim materijalima.⁵³

Daljnji politički prijelomi, slom hrvatskog proljeća i „olovne“ 1980-e godine na neki su način zaustavile daljnji razvoj popularnih pregleda i povijesti u kojima sudjeluju akademski stručnjaci. Stipe Šušvar, koji je od 1974. do 1982. godine bio na funkciji republičkog sekretara za prosvjetu, kulturu i fizičku kulturu, odnosno predsjednika Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu, dao je ocjenu tadašnjeg pisanja historiografije o nacionalnim „herojima“ koje povjesničari u etnocentričnoj perspektivi odabiru i za junake svojih naracija. Spominjući u Srba Miloša Obilića i kneza Lazara, u Hrvata istaknuo je primjere srednjovjekovnih kraljeva, Zrinskog i Jelačića, među kojima „svatko traži neke svoje velikane iz prošlosti i ona pomoću njih dokazuje

51 O Šidakovoj historiografskoj „mreži“ suradnika koja je u prvi plan došla od sredine 1960-ih godina nadalje, vidi: Brandolica, Šimetin Šegvić, „Šidakova škola: povijesna radionica zanata. Oralna historija“, 275–392.

52 Macan, *Povijest hrvatskog naroda*.

53 Sinković (ur.), *Ilustrirana povijest Hrvata*.

da je narod kojem pripada uvijek bio plemenit narod, besprijekoran narod, da nikada nije ugrožavao druge, ali da su drugi uvijek ugrožavali njega.⁵⁴ Ovaj je historičarski i nacionalni instinkt vezao ne samo uz procese izgradnje nacionalne svijesti, nego i uz ono što je nazvao „obrambenom svijesću“, koja navodi predstavnike narodne inteligencije (akademske stručnjake), da u situaciji priznavanja relativne slabosti potencijala vlastite nacije za razvoj i ekspanziju, počinju okolinu shvaćati kao niz prijetnji i ugroza.

Šušvar je za buduće usmjerenje apelirao na marksističko i materijalističko utemeljenje historijske znanosti i na revalorizaciju nacionalnih (obrambenih) mitova. Potraga za novom percepcijom povijesne istine trebala je uključivati odmak od popularnih i popularizirajućih pristupa, od svojevrsne historijske demagogije, kao i zaokret prema analizi društvenohistorijske realnosti koja u obzir uzima pozitivne i negativne strane materijalne kulture u dugom trajanju. Specifično je – možda nesvjesno u intervjuu razrađujući teoriju Erica Hobsbawma o socijalnom banditizmu – iskoristio sliku hajduka kao heroja: „istina pretpostavlja i to da svakog hajduka ne proglasimo borcem za pravdu, već da ga tretiramo i kao bandita, jer su mnogi hajduci bili banditi. I mnogo toga što se među našim narodima događalo bilo je zapravo otimanje stoke jednih drugima i pražnjenje torova radi toga da bi se osigurale namirnice, da se u kršu preživi, itd.“⁵⁵ Valja istaknuti da raniji pokušaji marksističke impostacije hrvatske historiografije nisu završavali uspješno, napose u generaciji hrvatskih povjesničara okupljenih oko Jaroslava Šidaka, od kojih su mnogi socijalistički režim prihvatili kao datu stvarnost, ali ne i kao dozvolu za „upad“ na stranice njihovih tekstova. Upravo u skladu s tim, period nakon pada hrvatskoga proljeća davao je novi impuls za još jedan pokušaj uvođenja ideologije marksizma i historijskoga materijalizma u interpretativnu matricu hrvatske povijesti.⁵⁶ Ulazi se tako 1980-ih u period revalorizacije. Međutim, ta je revalorizacija samo u

54 Šušvar, *Politika i kultura*, 77-78. Radi se o intervjuu koji je 1974. godine Šušvar dao Stevi Ostojiću, zagrebačkom dopisniku *Politike*.

55 *Isto*, 78.

56 Putevi i traganja novoga marksističkoga utemeljenja imali su različite oblike. Za neke je to bilo uspostavljanje mostova među znanostima. Branimir Janković opisuje nazore Mirjane Gross s početka 1970-ih, koja je držala: „da se historija kao disciplina treba više povezivati sa društvenim znanostima.“ Na tragu toga valja promatrati i inovacije i davanja novih formi u pokušajima utemeljenja „sveobuhvatne socijalne historije (pod utjecajem strukturalizma i reformiranog marksizma, na osnovu zapadnog marksizma)“ od početka 1980-ih, a sve to u nacionalno pluralnoj državi, čime se podrazumijevalo da bi ova nova historija trebala biti suprotstavljena zamisli o povijesnoj znanosti kao uskoj nacionalnoj disciplini. Svi navodi prema: Janković, „68. zamijenjena 71. Hrvatska historiografija i kriza historije“, 84.

najopćenitijim crtama, programatskim nacrtima i željama, koja suštinski nikad nije totalno provedena jer se barem na polju sinteza nijedna od novih perspektiva pluralne historije, historije „odozdo“, socijalne historije, nije utemeljila dovoljno solidno za kompletnu realizaciju. Može se u tom kontekstu govoriti i o političkoj „opasnosti“ sinteza. Podsjećamo da je prethodna Macanova sinteza bila politički proskribirana, a tako je godine 1984. i politički nepouzdanim proglašen uži pregled povijesti hrvatskog filma iz pera Ive Škrabala.

Ipak, razvoj historijske znanosti nije obustavljen, dapače, nakon debata i polemika ranih 1970-ih, kreće se prema novom razdoblju zrelosti istraživača poput Karamana, Gross i njihovih sljedbenika, koji otvaraju koloplet različitih do tada neistraženih problema povijesti 19. stoljeća: socijalne (Agneza Szabo i Mirjana Gross) i ekonomske elemente (Igora Karamana u tome slijedi Mira Kolar-Dimitrijević, iako najčešće za međuratni period), ozbiljne analize političkih elemenata (Gross, Ljerka Kuntić, Bosiljka Janjatović, Nikša Stančić, Petar Korunić), i druge koji su pod utjecajem ovih metodoloških pristupa krenuli prema istraživanju ranoga novoga vijeka (Miroslav Bertoša).

4. Suvremene sinteze i prikaz 19. stoljeća u izdvojenim primjerima (nakon 1991.)

U vremenu raspada Jugoslavije, rata u Hrvatskoj i uspostavljanja nove hrvatske demokratske države javila se pojačana potreba i za „državotvornim“ projektima koji bi poduprli ideju i realnost hrvatske nacije. Sinteze povijesti u populariziranom obliku bile su pritom samo prva faza. U želji za izgradnjom realno potisnute baštine i romantiziranoga imaginarija, 19. stoljeće nametalo se prema dojmu kao bitna, formativna faza razvoja konkretnih političkih težnji i hrvatskoga kulturnoga identiteta. Javnost je bila izložena nizu ceremonijalnih, paradnih, deklarativnih i romantiziranih „povrataka“ u 19. stoljeće: primjerice, ne samo da je vraćen kip bana Josipa Jelačića na mjesto (doduše s novom orijentacijom) na kojemu je bio do 1947., već je u listopadu 1992. „ispunjena Banova posljednja želja“ time što su, uz komemorativnu svečanost na kojoj su političari (Boris Buzančić) govorili o 19. stoljeću i trenutnoj hrvatskoj zbilji, posmrtni ostaci bana Jelačića preneseni u obiteljsku grobnicu u Nove dvore.⁵⁷ Koliko god se učestalo činilo da se oživljava „interes“ prema 19. stoljeću, koliko god iskren ili neiskren bio, u suštini se radilo o pokušajima rekonstrukcije,

⁵⁷ „Ispunjena Banova posljednja želja“, *Slobodna Dalmacija*, 17.10.1992.

rekonstitucije i korištenja povijesti u službi suvremenih ciljeva. Takav se trend svakako odrazio i na historiografiju, koja je bila izvana (ponovno) podvrgnuta određenoj dozi ideologizacije i instrumentalizacije.⁵⁸

Opća mjesta o kojima Marc Ferro (1924.–2021.) piše u knjizi *The Use and Abuse of History* u odnosu na armensku povijest mogu se pronaći i u hrvatskoj historiografiji nakon 1991. godine: „(...) dobri ljudi, zli ljudi, heroji i izdajnici“, zatim porazi i osvajanja, „glorificirana povijest sa svetom krunom mučeništva.“⁵⁹ Susljedno tome, poljski primjer upućuje na to kako je povijesna znanost mogla biti iskorištena u službi nacije čija je nova politička elita smatrala da predvodi obnovu države i konstituira se kao državotvorna elita.⁶⁰ Sve ovo naravno ne znači da je tijekom 1990-ih godina zaustavljen proces daljnjeg otvaranja hrvatske historiografije prema suvremenim pristupima, metodama i temama. Dapače, razdoblje 19. stoljeća uvelike je uključeno upravo u takve istraživačke pothvate tadašnje i današnje srednje, mlađe i najmlađe generacije povjesničara (više u problemskim monografijama, ali ipak manje u sintezama).

Međutim, pisanje sinteza pokazalo se kao najteži pothvat u odnosu na otpor prema brzopoteznim revizijama, tradicionalizaciji pristupa i neodoljivosti „državotvornoga“ narativa. Treba napomenuti da se u to vrijeme pojavljuju brojni pregledi populariziranog tipa, prema matrici koja je kronološka, narativna, ilustrirana, čak i stripizirana. Odmah 1992. objavljena je zabranjena sinteza Trpimira Macana iz 1971. godine, uz promjene u smislu dopunskih ilustracija i ulomaka iz dokumenata i izvora. U prvoj polovici 1990-ih godina pojavljuje se i drugo izdanje (u nizu različitih reprinta starije historiografije) i Antoljakova repertorija iz 1942., sada u bitno dopunjenom i izmijenjenom izdanju. Radilo se naime o uredničkom pothvatu grupe suradnika, povjesničara i arheologa. Urednički tim čine Nenad Cambj, Šime Batović, Ivo Jelić, Stijepo Obad, Agneza Szabo i Petar Strčić. Ta je skupina stručnjaka Antoljakovu kronološku osnovu repertorija uvelike nadopunila, u smislu podataka i konkretnih dodanih zapisa, uz izbor novih dokumenata i isprava, pomalo šireći i dalje vidno

58 Iveljić, „Hrvatska historiografija o 19. stoljeću nakon raspada Jugoslavije“, 31-34.

59 Ferro, *The Use and Abuse of History: Or How the Past is Taught to Children*, 213.

60 Kako Patrice M. Dabrowski općenito zaključuje o komemorativnim praksama u osvit moderne Poljske: „[Povijest] je iznimno važna naciji bez države. Poljska povijest nudi dojam nacionalnog kontinuiteta, povezuje generacije sadašnjice s njihovim precima, te im pomaže u identificiranju s prošlim ciljevima i postignućima. Nadalje (...), ona može ujediniti [narodno potomstvo] razdvojeno umjetnim podjelama – društvenim, političkim, pa i fizičkim – koje su ih razdvajale.“ Cit. prema: Dabrowski, *Commemorations and the Shaping of Modern Poland*, 15.

dominantnu političku bazu prema drugim područjima. Osim toga je u teritorijalnom smislu koncepcija proširena tako da je zahvatila i povijest Istre. Kako Stijepo Obad navodi u predgovoru dopunjenom drugom izdanju, kroz „knjigu se provlači neprekinutost hrvatske državnosti poslije pada srednjevjekovne hrvatske države, a očituje se kroz ustanove i bana (...)“.⁶¹ Svakako treba istaknuti da je kronološki slijed razvoja hrvatske povijesti u 19. stoljeću u odnosu na prvo izdanje bitno obogaćen podacima iz Istre i Dalmacije, ali je dohvat prema područjima kulture, institucionalnog djelovanja itd. i dalje ostao ograničen.

Od ozbiljnijih sinteza prvoga vala pojave pregleda (sredinom 1990-ih) ističe se ona Ive Perića (1930.–2018.) naslovljena *Povijest Hrvata* (1997.) koja se isto može smatrati jednom u nizu „državotvornih“ projekata, sa zadatkom verificiranja opstojnosti hrvatske državnosti od srednjeg vijeka do ostvarenja suverenosti iako Perićevo dobro poznavanje arhiva i naročito saborskih spisa donosi neke nove informacije.⁶² Perićeva je *Povijest* u interpretacijskom smislu prihvatljivija od one Dragutina Pavličevića, vrsnoga stručnjaka za modernu povijest i autora nekolicine pregleda i udžbenika povijesti još i prije 1991. godine. *Povijest Hrvatske*, prvi put objavljena 1994. godine, rasprodana je u više izdanja i doživjela nekoliko dopunjenih i izmijenjenih novih izdanja. Kako sam autor u predgovoru ističe, „Oblik *Hrvatske* u naslovu ove knjige ne znači ponovno stavljanje imena naše zemlje u genitiv kakav se (zlo)rabio u *socijalističkoj* Hrvatskoj, nego prenošenja težišta na zemlju, na prostor, na državne granice i borbe za njih, na hrvatsku državnost“ podcrtavajući pritom glavno usmjerenje sinteze: „Osnovna je nakana ove knjige opis tisućljetne borbe za opstanak Hrvata na prostoru gdje se račvaju dvije civilizacije i preklapaju tri najveće vjerske zajednice Europe i prednje Azije, gdje se stoljećima sustavno ponavljaju nove agresije s Istoka, gdje se u novije vrijeme rješava *istočno pitanje*, gdje su do jučer bile na samo granice Istoka i Zapada nego socijalizma i kapitalizma, totalitarizma i demokracije. Također bismo htjeli pokazati gotovo neprekinutu nit trinaeststoljetne hrvatske državnosti, teritorijalnog kontinuiteta i borbe za svaki pedalj zemlje, za naše povijesne i prirodne granice“.⁶³ Na primjeru Pavličevićeve sinteze vide se dometi i ograničenja takve perspektive: iskusni stručnjak, koji se svojim radom uglavnom specijalizirao za modernu povijest, sada je proširio svoj interes prema suvremenoj povijesti (na temeljima

61 Antoljak, *Pregled hrvatske povijesti*, 6.

62 Perić, *Povijest Hrvata*.

63 Pavličević, *Povijest Hrvatske – četvrto, dopunjeno izdanje*, 15.

ranijeg udžbeničkog iskustva), s time da za razdoblje suverene Hrvatske nudi i kronološku događajnicu u novijem izdanju knjige (2008.). Povijest 19. stoljeća u Pavličevićevom pregledu zauzima ukupno 26 % prostora. Usmjerenje knjige ustvari je povratak na smičiklasovski narativ, na ono što je Smičiklas 1879. smatrao populariziranim patriotski nadahnutim prikazom povijesti. Politika (kao i u najvećem slučaju sinteza) ponovno dominira, a narativ tvori kombinacija opisa događaja i osoba. Ipak, problemski pristup se primjećuje u pojednostavnjenom, a u uvodu najavljenom, huntingtonovskom „sukobu civilizacija“: tako se problem sukoba Zapad-Istok ili hrvatsko-srpskih odnosa provlači u čitavoj sintezi, pa i u ovom dijelu. Autor tako razmatra primjerice nastojanja srpskih političara 1860./61. predvođenih Josifom Rajačićem u odnosu na prava srpskoga naroda u Hrvatskoj, imena i jezika te teritorijalna posizanja; pritom do dubinskih objašnjenja problema ne dolazi, nego dominira „politički dvoboj“ srpske i hrvatske strane.⁶⁴ Takva se interpretacija nadvila i nad Strossmayerovom politikom, pa je jugoslavenstvo objašnjeno kao politički program i orijentacija koji su bili „već u začetku onemogućeni sa srpske strane“.⁶⁵ Na sličan način na koji se pokušalo ilirski pokret i preporodno razdoblje „oprati“ od ilirske/jugoslaven-ske ljage prikazujući ih kao ne sasvim jasno shvatljivu, nezgrapnu ili trenutno korisnu „ljusku“, tako je i osnivanje Jugoslavenske akademije objašnjeno kao strossmayerovska tendencija kulturnog okupljanja svih Južnih Slavena, da bi promjena imena u ljeto 1941. u Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti značila da je „postala ono što je i oduvijek bila: Hrvatska“.⁶⁶

Damir Agičić ocijenio je Pavličevićevu sintezu, naročito kritizirajući prvo izdanje, kao tipični proizvod historiografije (i društva) pod egidom državotvorne vizije predsjednika Tuđmana: „kroatocentrične, jednostrane, politične...“⁶⁷ Takav je zaključak u nekoj mjeri opravdan jer knjiga doista nosi biljeg vremena u kojem je nastala. Autor možda i pohvalno nastoji voditi računa o teritorijalnoj cjelovitosti Hrvatske (u vrijeme kada je ona bila tek implicirana virtualnim oblikom Trojedne Kraljevine, a nipošto i samorazumljiva), pa tako nastoji za Dalmaciju primjerice koristiti termin „južna Hrvatska“.⁶⁸ No ozbiljniji problem i od kroatocentričnosti, koja je u sintezi nacionalne povijesti ako ne oprav-

64 *Isto*, 270.-271.

65 *Isto*, 275.

66 *Isto*.

67 Agičić, *Hrvatska Klio – o historiografiji i historičarima*, 135.

68 Pavličević, *Povijest Hrvatske*, 284.

dana onda barem očekivana, Pavličevićeva je interpretacija hrvatske povijesti u kojoj su Hrvati gotovo u pravilu pred ključnim događajima suprotstavljeni moćnim silama iz Beča ili Budimpešte, odnosno manjinskim srpskim faktorom iznutra, koji tako kao politički faktor sprječava sjedinjenje hrvatskih zemalja,⁶⁹ traži ravnopravni položaj kao manjina s većinom, predstavlja ugrozu hrvatskog suvereniteta, dapače pod okriljem Khuenove politike provodi „velikosrpsku politiku“ te sprema svojevrsnu urotu prema kojoj je došlo do Prve Jugoslavije mimo namjera hrvatskih političara.⁷⁰ U tom smislu nije problematična samo kroatocentrična perspektiva, već uključivanje srpskog faktora kao svojevrsne „pete kolone“ ili manjine kako bi se dokazao perpetuirani sukob Zapada i Istoka koji je jedna od tema knjige pritom uopće ne objašnjavajući srž problema hrvatsko-srpskih sukoba i ne uvodeći socijalne ili demografske komponente koje bi takvu problematizaciju trebale pratiti.

Stanovitu najavu promjena trendova u hrvatskoj historiografiji, a u najmanju ruku odgovor na različite varijante retradicionaliziranih pregleda nacionalne povijesti, najavljuju knjige Ive Goldsteina. Za englesko izdanje, *Croatia: A History* (1999.) te potom proširena izdanja na hrvatskom, Damir Agičić napominje kako se radi o prvoj sintezi u kojoj se „priča o Hrvatskoj dovodi do najnovijeg vremena“ te je otvoren niz do tada prešućenih ili površno obrađenih tema.⁷¹ Posrijedi je dakle, u neku ruku, prva moderna sinteza hrvatske povijesti, koja je napisana ambiciozno, integralistički, s totalnohistorijskom tendencijom i bez historijske distance koja se ranije očitala u kronologiziranim ili sažetim događajnim pregledima povijesti od 1990. godine nadalje. Budući da je naša tema 19. stoljeće, valja i na tom razdoblju propitati pretpostavke koje dovode do zaključka o prvoj modernoj sintezi. Od brojnih izdanja sinteza u različitim nakladama istoga autora, ovdje se analizira prva, izdana 1999. godine. Oslanjajući se na Gross, Ivo Goldstein čitavo poglavlje u rasponu od 1790. do 1918. naziva „Razvoj srednje klase“, navodeći da je upravo 19. stoljeće (ukupno zauzima nešto više od 20 % pregleda) ključno za Hrvatsku (i Europu) u smislu pokretanja procesa modernizacije i nacionalne integracije. Srednjoeuropska konstelacija koju Goldstein u početnim pasusima opisuje, već otvara određena pitanja: Habsburška Monarhija (i Osmansko Carstvo) opisana je kao zastarjela država koja je izgubila karakteristike koje su je činile silom, odnosno koja je u „permanen-

69 *Isto*, 84-85.

70 *Isto*, 290; 305.

71 Agičić, *Hrvatska Klio*, 135.

tnoj ustavnoj krizi“ do raspada 1918.,⁷² što se nikako ne preklapa s recentnijim (i tada već dostupnim)⁷³ rezultatima britanske i američke historiografije. Ipak, Goldstein nudi čitateljima uravnotežen narativ s naznakama modernih pristupa (npr. u uvodu piše, ukratko, o geografiji hrvatskog prostora, topografiji, biljnom i životinjskom svijetu, klimi, itd.). Nema naznaka neoromantičarske percepcije sukoba Hrvata i velikih centara moći na osovini Beč-Budimpešta-Beograd. Hrvatski se teritorij nastoji tretirati objedinjeno, dakle bez izdvojenih cjelina o Dalmaciji i Istri (o kojoj je vrlo malo obavijesti). Narativom ipak dominiraju i dalje politika, događaji i ličnosti, a kulturni i socijalni segmenti ograničeno su razrađeni iako također integrirani u isto kompaktno poglavlje. Goldstein među prvim autorima sinteza na Nagodbu ne gleda isključivo kao na ugovor koji je uveo provizorij u odnosu na putanju prema hrvatskoj državnoj suverenosti, niti kao na nužno isključivo negativan faktor: činjenici da je Nagodbom nacionalna integracija ograničena i zakočena suprotstavlja podatke o brzom ekonomskom uzletu Banske Hrvatske.⁷⁴ Uključeno je i problematiziranje hrvatsko-srpskih odnosa, problema iseljavanja, kulturnih transformacija (naglašeno je razdoblje moderne, ali nedostaju kvalitetniji raniji uvidi u kulturnohistorijske razvoje). U cijelosti je dakle Goldsteinov pregled iz 1999., koji je u novijim izdanjima dopunjen i promijenjen, opravdao naziv prve moderne sinteze jer su uključeni rezultati triju desetljeća rada hrvatskih povjesničara poput Mirjane Gross, Agneze Szabo, Nikše Stančića, Igora Karamana i drugih, u sažeto, ali funkcionalno poglavlje.

Školska knjiga krajem se 1990-ih godina odlučila za obuhvatni pothvat pisanja sinteze skupine autora pod vodstvom glavnih urednika: Mirka Valentića i Lovorke Čoralić, pa je tako druga knjiga izdanja *Povijest Hrvata* (2005.) obuhvatila period od kraja 15. st. do kraja Prvog svjetskog rata.⁷⁵ Time je izbjegnuto ponavljanje cezure s 1914. godinom koju je inaugurirala skupina autora predvođena Jaroslavom Šidakom, a koja je u smislu shvaćanja dugog 19. stoljeća, ali i hrvatske povijesti u sklopu Habsburške Monarhije i općenite logike razvoja političke, društvene i gospodarske situacije, ustvari neodrživa. Razdoblje 19. stoljeća pokrila je generacijski različita skupina autora: Ivo Perić

72 Goldstein, *Croatia: A History*, 54.

73 Vidjeti: Sked, *The Decline and Fall of the Habsburg Empire, 1815-1914*.

74 Goldstein, *Croatia: A History*, 81-93.

75 Valentić, Čoralić (ur.), *Povijest Hrvata. Druga knjiga: od kraja 15. st. do kraja Prvog svjetskog rata*.

(politička povijest prve polovice 19. st., povijest Dalmacije, kultura i znanost, školstvo), Marino Manin (povijest Istre), Franjo Šanjek (Crkva), Mirko Valentić (Vojna krajina), Mira Kolar-Dimitrijević (gospodarstvo, politička povijest 1903.–1914.), Suzana Leček (Hrvatska pučka seljačka stranka), Zoran Grijak (Hrvati u Bosni i Hercegovini), Kruno Prijatelj (umjetnost), Dean Duda (književnost) te Agneza Szabo (politička i društvena povijest 19. st.). Budući da se radi o skupini autora, prilozi za ovu sintezu sastavljeni su i urednički povezani u poprilično kompaktnu cjelinu iako su sadržajno vrlo različiti te u neku mjeru postoje i preklapanja. Treba naglasiti da je stilski aspekt uvelike zapostavljen: osim što su poglavlja sama po sebi u tom smislu neujednačena (kao nužan rezultat pisanja većega broja autora), glavnina teksta iznesena je prilično mehanički i nezgrapno. Pomak prema obuhvaćanju aspekata kulture, znanosti i institucionalnoga razvoja postoji, dok socijalnohistorijskih usmjerenja i dalje nedostaje, unatoč tome što se dio autorskoga tima u vlastitim istraživanjima 19. st. upravo tim aspektima bavio. S druge strane prilozi su Mire Kolar-Dimitrijević dali prvi suvremeniji pregled gospodarskog razvoja i problema u 19. st. koji je kontinuiran, s mnoštvom podataka i različitih pokrivenih aspekata. Prvi put sintetski se pristupa i Prvom svjetskom ratu donekle odmaknuto od uobičajene političke događajnice „puta do Prve Jugoslavije“ zato što Ivo Perić zahvaća razne vojne i civilne aspekte ratnih učinaka. S druge strane, prilozi o umjetnosti, književnosti i znanosti svode se uglavnom na poopćene zaključke i nabrojavanje imena, pravaca, predstavnika, događaja i institucija, dok je u prikazu školstva napravljen odmak prema kvantifikaciji i iznošenju opsežnijih podataka. Slično tome određen je doprinos dala i izdvojena cjelina crkvene povijesti, koja ne ponavlja nego obogaćuje politički (osnovni) dio kao pregled unutar pregleda objašnjavajući ulogu i odnos Crkve prema odabranim fenomenima (ideologija jugoslavenstva, politika prema institucijama, odnos prema radništvu, itd.) u širokim potezima povezujući Bansku Hrvatsku i Dalmaciju. Treba napomenuti i kritiku Agneze Szabo – doduše usmjerenu na udžbenike hrvatske povijesti – koja je 2002. godine, izvodeći iz sinteza po Šišićevom modelu, upozoravala na „svojevrsno historiografsko nasilje na cjelovitom korpusu povijesti hrvatskog naroda – koji je jedan, barem na povijesnom hrvatskom tlu.“⁷⁶ Iako je Szabo zamjerala Šišiću neovisno obrađivanje Dubrovnika ili Dalmacije kao zasebnih

76 Szabo, „Problemi hrvatske historiografije u XX. stoljeću s posebnim osvrtom na terminologiju i školske udžbenike“, 26.

cjelina, tj. kao „modu“ koja se zadržala i do recentnih vremena navodeći i problem njegove terminologije, do konceptijskog rješenja nije došlo ni u sintezi skupine autora (među kojima je i sama Szabo). Damir Agičić žestoko kritizira drugi svezak *Povijesti Hrvata* kao „sintezu“ (pod znacima navoda)⁷⁷ smatrajući ga ustvari paradigmom slabosti hrvatske historiografije, odnosno metodološke, konceptijske i obzorne „začahurenosti i zatvorenosti“ argumentirajući to nizom konceptijskih propusta poput izdvajanja kulture i umjetnosti iz „cjeline hrvatske povijesti“ (iako se u sintezi očekuje suprotno), nedostatak „manjinske komponente“ i regionalnoga, europskoga i svjetskoga konteksta.⁷⁸ Kada je riječ o činjeničnim i interpretacijskim propustima, u odnosu na razdoblje 19. stoljeća, Agičić je nešto manje uvjerljiv, a više tendenciozno ironičan. Teško je naime za pretpostaviti da je poopćena tvrdnja Ive Perića, stručnjaka upravo za dubrovačku povijest, trebala značiti da su se francuski vojnici pod generalom Lauristonom „samo odmarali u gradu“ da bi onda ostali kao okupatori jer su im se „jako svidjele dubrovačke ljepote“ kako to Agičić vidno ironizira.⁷⁹ Dodatno je Agičić naglasio da se radi o produktu prvenstveno starije generacije povjesničara, a posebno ističe interpretativna zastranjenja Anđelka Mijatovića, upozoravajući, prema njegovom mišljenju, na njegovu odanost „narodnoj epici i Augustu Šenoji“ u sastavljanju povijesnih pregleda.⁸⁰

U konceptijskom smislu različit, ali prema izvedbi (za razdoblje 19. stoljeća) ustvari usporediv je i sintetski prikaz moderne hrvatske povijesti (podnaslovom kultura, znanost i umjetnost) u IV. svesku edicije *Hrvatska i Europa* (2009.). Komparatistička i dinamična koncepcija koja je vjerojatno najbolje ostvarena u prvim dvama svescima edicije, u slučaju 19. stoljeća nije izvedena pretjerano inovativno. Iako su i dalje, prema afinitetima i stručnim usmjerenjima pojedinih autora, odvojene komponente politike, društva i religije te kulture ipak je sada obuhvat samih pojmova bitno detaljniji i proširen na filološke, kroatološke, teatrološke, muzikološke, urbanističke i kunsthistoričarske komponente. Niti „kičma“ koju tvori politika, da upotrijebimo izraz Jacquesa Le Goffa, nije

77 Agičić, primjerice, smatra da upravo nije dostignut zadovoljavajući nivo sintetiziranosti različitih tekstova iz pera raznih autora, te da oni zajedno čine djelo u kojemu je kvaliteta žrtvovana kvantiteti, gdje se „brojne stvari ponavljaju, termini se katkad razlikuju, a neki su podaci u međusobnom nesuglasju.“ Agičić, *Hrvatska Klio*, 135.

78 Agičić, *Hrvatska Klio*, 137.

79 Usp. Valentić, Čoralić (ur.), *Povijest Hrvata*, 349; Agičić, *Hrvatska Klio*, 137.

80 Agičić, *Hrvatska Klio*, 137.

izvedena naročito inovativno, iako donosi poneka nova motrišta.⁸¹ Dok prilozi Nikše Stančića sintetiziraju njegov dugogodišnji rad na temama iz hrvatske povijesti prve polovice 19. st., nešto svježiju perspektivu donose primjerice pogled Iskre Iveljić na modernizacijske politike Mažuranića odnosno njihove domete i ograničenja ili na režim bana Khuena kao posebnu kontroverzu koji je opisan uravnoteženo.⁸² Primjetna je i osuvremenjena terminologija koja je u sintezama 1990-ih godina uglavnom izostajala, pa je tako „Bachov apsolutizam“ zamijenjen pojmom „neoapsolutizam“ (koji je koristila još Mirjana Gross). Vrijedni su doprinosi Vranješ-Šoljan i Stipetića koji se služe statistikama, popisima stanovništva i drugim demografskim te gospodarskim podacima kako bi donijeli relevantne rezultate u smislu socijalnohistorijskih promjena duljeg trajanja. Možda glavni problem doista brojnih priloga koji govore o različitim aspektima kulture i znanosti slaba je korespondencija s blagim pomacima koje donosi politička osovina, tj. prilozi; nedostaje problemski pristup koji bi se odmakao od tradicionalističkoga i pomalo plošnoga političkoga konteksta koji se ponavlja u nekim priložima i koji nije u suglasju s interpretacijama spomenutih „nosećih“ priloga. Osim toga nema gotovo ni traga intelektualnohistorijskim modelima analiza sfera i polja utjecaja, pa ni izdaleka nije zadovoljen niti srednjoeuropski potencijal koji fenomeni poput romantizma ili historicizma predstavljaju u hrvatskoj kulturi, a kamoli neki širi europski obzori i sfere utjecaja. To se međutim ne odnosi primjerice na inovativne priloge Viktora Žmegača o hrvatskoj moderni i europskom kontekstu ili Aleksandra Stipčevića koji se bavi poviješću čitanja, odnosno jedino što nedostaju kvantitativni su podaci i čitanosti knjiga ili, primjerice, podaci o najčitanijim i najprodavanijim knjigama. U skladu s trendom koji je od sredine 1990-ih godina postojan, ovo monumentalno izdanje obogaćeno je brojnim ilustracijama, zemljovidima, faksimilima, ispravama, itd.

Od 2010-ih godina trend objavljivanja i reizdanja sinteza ne jenjava. Školska knjiga 2013. ponovno je izdala, uvelike promijenjen, pregled Trpimira Macana *Povijest hrvatskoga naroda*. Njemu je pridodan novi autor, Željko Holjevac, koji je dodatno obradio razdoblje novije povijesti (druga polovica 20. st.) dok je bogato izdanje prošireno novim ili bolje otisnutim ilustracijama i zemljovidima.⁸³

81 Autori koji su zastupljeni ugledni su stručnjaci: Nikša Stančić, Vladimir Stipetić, Hodimir Sirotković, Iskra Iveljić, Božena Vranješ-Šoljan.

82 Ježić (ur.), *Hrvatska i Europa: kultura, znanost i umjetnost*, IV. sv., 83-85.

83 Macan, Holjevac, *Povijest hrvatskoga naroda*.

Širi projekt biblioteke „Hrvatska povijest“ u izdanju Leykama uključuje i knjige koje pokrivaju hrvatsko 19. stoljeće. Ono je prominentno u njihovoj koncepciji sinteze, koja se i dalje provodi, u obliku sveučilišnih udžbenika. Prvi put ta edicija ostvaruje moderno naglašeno djelo o Banskoj Hrvatskoj i Vojnoj krajini u prvoj polovini 19. stoljeća (do 1848. godine), te Istri i Dalmaciji u 19. stoljeću. Pritom valja naglasiti da Leykamov projekt sinteze ne proizlazi iz rada jedinstvene redakcije.⁸⁴

Značajnije je međutim objavljivanje sinteze *Hrvatska od stoljeća 7. do danas* (2016.) Dinka Šokčevića. Riječ je o hrvatskom prijevodu s mađarskog originala. To je naročito važno iz rakursa historiografije o 19. stoljeću jer se Šokčević dulje vremena bavi hrvatsko-mađarskim odnosima, pa je njegov pristup nizu kontroverza (politika Pešte/Budimpešte prema Hrvatskoj, djelovanje mađarona, pitanje Nagodbe, odnos prema banu Khuenu, itd.) tim više zanimljiv. Upravo je prizma mađarsko-hrvatskih i hrvatsko-mađarskih odnosa temelj Šokčevićeve sinteze, a autor unosi čitav niz značajnih podataka, informacija i rezultata mađarske historiografije. Šokčević vješto izbjegava sve simplifikacije, binarno promatranje odnosa ili poopćavanje koje je u dosadašnjim sintezama u Mađarima pronalazilo postojanoga „zlikovca“. Ne zalazeći u negativni povijesni revizionizam, Šokčević upućuje na aspekte hrvatsko-mađarske suradnje i pozitivne učinke na različita područja razvitka. I drugu veliku kontroverzu, Hrvatsko-ugarsku nagodbu 1868. Šokčević promatra nijansirano važući situaciju u kojoj su se hrvatske političke stranke nalazile uoči Nagodbe, uvjete i zahtjeve koje su iznosile, stav i utjecaj Andrásyja i Deáka kao ključne osobe s ugarske strane te ulogu vladara – Franje Josipa – koji, prema Šokčeviću, uvažava i brani očuvanje hrvatske autonomije, ali i dopušta imenovanje Levina Raucha banskim namjesnikom.⁸⁵ Uravnotežen prikaz učinaka nagodbenoga okvira na hrvatsku realnost dala je još Mirjana Gross u ranijoj historiografiji, a Šokčević iznosi nove podatke o sklapanju Nagodbe. On ne uzima u obzir samo negativne aspekte kao što su političke manipulacije u Rauchovo vrijeme ili surovost Khuenova režima, kao i općenito odricanje hrvatske financijske autonomije,⁸⁶ već su u procjenu učinaka uzeti i naponi Mažuranićeve vlasti („politika sit-

84 Iveljić, *Banska Hrvatska i Vojna krajina od prosvijećenog apsolutizma do 1848. godine.*; Trogrlić, Šetić, *Dalmacija i Istra u 19. stoljeću.*

85 Šokčević, *Hrvatska od stoljeća 7. do danas*, 283-284.

86 *Isto*, 285.

nih koraka“),⁸⁷ kao i Khuenove pokušaje stabilizacije te privredni rast kojeg je omogućilo „vrijeme gospodarskih investicija i ulaganja u ljudski kapital“ kao temelj modernizacije hrvatskog gospodarstva u 20. stoljeću oslanjajući se na podatke iz istraživanja Vladimira Stipetića o gospodarskom razvoju Hrvatske u dugom povijesnom trajanju.⁸⁸ Zanimljivo je i uvođenje neke terminologije iz mađarske historiografije, pa tako Šokčević objašnjava i koristi pojmove iz mađarske historiografije, „protumađarski i protomodernizacijski pokret 1883.“ umjesto „Narodni pokret 1883.“ kako se u historiografiji uvriježilo.⁸⁹ U tom slučaju, Šokčević je svojevrsni posrednik između dviju historiografija, a ovaj primjer koristi percepciji različitih i pluralnih perspektiva.

Posljednja u nizu monumentalnih višesveščanih edicija povijesti Hrvatske skupina autora ona je u izdanju Matice hrvatske (*Biblioteka povijest Hrvata*). Godine 2016. objavljen je pod uredništvom Vlaste Švoger i Jasne Turkalj svezak *Temelji moderne Hrvatske. Hrvatske zemlje u „dugom“ 19. stoljeću*. Njime se htjelo upotpuniti neke nedostatke i nerealizirane tendencije ranijih takvih projekata. Treba samo napomenuti da je i u ovom slučaju došlo do određene konceptijske proliferacije jer je izvorno edicija trebala biti rad skupine mlađih povjesničara, što je vidljivo u izdanjima koja obrađuju ranija razdoblja, a manje za ono koje je posvećeno 19. stoljeću. Bez obzira na to, treba ustvrditi da sinteza počiva na modernijoj koncepciji i doista pluralnoj, decentriranoj historijskoj perspektivi. Skupinu autora čine etablirani stručnjaci: Tomislava Markusa (1969.–2010.), Ljiljana Dobrovšak, Dalibor Čepulo, Mirela Krešić, Božena Vranješ-Šoljan, Robert Skenderović, Arijana Kolak Bošnjak, Tihomir Cipek, Vlasta Švoger, Milan Vrbanus, Slavko Slišković, Dinko Župan, Aleksandra Muraj, Kristina Milković, Zlata Živaković-Kerže, Željko Holjevac, Marino Manin, Filip Novosel, Juraj Balić, Marko Trogrlić, Josip Vrandečić, Zoran Grijak, Dinko Šokčević, Dragan Markovina, Zdravka Zlodi i Zlatko Hasanbegović. Sama činjenica da se po broju autora radi o najvećem do sada takvom projektu, sugerira mogućnosti dalekosežne obrade i sintetiziranja tema koje do sada nisu bile dio klasičnih pregleda hrvatske povijesti 19. stoljeća. Može se zaključiti da su takvi potezi i učinjeni: prvi put se na jednom mjestu obuhvaća sažeti pregled vjerske povijesti različitih denominacija, zatim problemi manjina na hrvatskom prostoru, socio-kulturnoga razvitka, pravnoga

87 *Isto*, 295.

88 *Isto*, 315.

89 *Isto*, 303-307.

poretka, demografskih aspekata, kombinirane integralističke perspektive i segmentirane perspektive koja daje uvid u posebnosti pojedinih hrvatskih regija te bogati međunarodni kontekst. Kada su u pitanju regionalne perspektive, nije prevladala uobičajena dinamika Banska Hrvatska-Dalmacija-Istra, već se pažnja posvećuje i drugim teritorijima, primjerice Lici i Gorskom kotaru, potom Slavoniji sa Srijemom i Baranjom, Boki Kotorskoj ili Rijeci kao *corpus separatum*. Ovo je ujedno i prva opsežnija sinteza kojoj politika ne predstavlja istaknutu ili vidljivu „kičmu“. Nakon ovog svakako bitnoga ostvarenja za očekivati je i jednu skraćenu, populariziranu sintezu koja obuhvaća barem dio spomenutih aspekata i nudi pluralnu povijest hrvatskoga prostora u 19. stoljeću.

Posljednja sinteza koja dolazi u tek dvama svescima izdanje je Hrvatskoga instituta za povijest na engleskom jeziku, *A History of the Croats. The Nineteenth and Twentieth Centuries*, iz 2022. godine pod uredništvom Nikice Barića i Zdenka Radelića. Knjiga je nastala prvenstveno kao sredstvo zadovoljavanja interesa suvremene znanstvene publike. Već duže vrijeme postojala je potreba za publiciranje modernoga sintetskoga tretmana hrvatske povijesti na engleskom, kao modernom jeziku sporazumijevanja globalne historijske zajednice. Kadrovski potencijal Instituta pokriva sve segmente povijesnih zbivanja. Posebnost edicije u tome je što knjigu ne otvara klasičan politički pregled, već nasuprot tome, pregled demografskih kretanja i društvene povijesti (Robert Skenderović i Arijana Kolak Bošnjak) i opsežno poglavlje o gospodarskim kretanjima u 19. stoljeću (Milan Vrbanus). Posebno intrigira činjenica da tretman 19. stoljeća (autori pojedinih segmenata su Vlasta Švoger, Zrinko Novosel, Branko Ostajmer, Jasna Turkalj, Dinko Župan i Stjepan Matković), s već spomenutim priložima o posebnostima socijalnog razvoja, odudara prema kompleksnosti i nijansiranosti prikaza od relativno klasičnih, donekle tradicionalnih, pregleda povijesti nakon 1918. godine s naglaskom na političku događajnicu. Sinteza Hrvatskog instituta za povijest, kad je riječ o 19. stoljeću, upozorava na novi konsenzus u hrvatskoj historiografiji, koji je bio gotovo pa teško zamisliv samo tri desetljeća ranije, o neizbježno nijansiranim pogledima na prošlu stvarnost, izostanku nacionalnoga solipsizma ili *ressentimenta*, te potrebi percepcije „drugoga“ i „drugih“ kao dijela vlastite povijesne naracije, a ne kao izvanjskoga elementa čiji doprinosi remete sklad cjeline.

5. Zaključna razmatranja

Hrvatska povijest 19. stoljeća pokazuje se, prema svemu navedenom, kao podesna povijesna tematika ili vremenski okvir za analizu znanstvenih dosega hrvatske historiografije u dužem vremenskom trajanju. Taj je povijesni period u ranijim, njemu bližim vremenima, kao dio sinteza još mogao biti svojevrsno interpretacijsko „bojno polje“, ali danas je u najvećoj mjeri odvojen od ključnih mjesta prijepora suvremene hrvatske povijesti. Promatra se, stoga, u povijesnoj perspektivi koja svojom prirodom smiruje strasti i nudi uravnoteženiju optiku. U općim pitanjima 19. stoljeća sada se nalazi malo „osobnoga“ što tjera na izbor između sukobljenih strana. Dodatno, taj period u zadnje vrijeme iskusio je relativno opadanje popularnosti u historiografskim krugovima. Ono se ogleđa dijelom i u nešto manjem broju specijaliziranih monografskih studija, kao i u relativno manjem broju povjesničara koji su se odlučili specijalizirati za istraživanje hrvatske povijesti 19. stoljeća. Uspoređujući sa stanjem u hrvatskoj historiografiji između početka 1950-ih i kraja 1980-ih, kad je Jaroslav Šidak mnoge mlade istraživače usmjeravao prema pojedinim temama 19. stoljeća, historiografija u prvim desetljećima 21. stoljeća učinila je zaokret od tih tema okrećući se prema turbulencijama historije novijih datuma.

Sukladno ovome, istraživanjima hrvatske povijesti 19. stoljeća, nasuprot metodološkom i misaonom konzervatizmu, sada predstoji novo usmjerenje historiografskih i interpretativnih puteva. Novohistorijska usmjerenja, teorije i metode društvene povijesti, intelektualne historije, demografije, kao i mnoge druge poddiscipline, postaju kao nikad do sada dostupni modeli kojima se povjesničari mogu koristiti u svojim uvidima. Takvi se nazori sve više mogu prepoznavati u sintezama novijih datuma. Na kraju preostaje ključno pitanje kako će biti moguće projicirati sinteze hrvatske povijesti u budućnosti? Dok je očigledno da one neće gubiti na popularnosti kao štivo koje ostaje pravi historiografski izazov, bit će zanimljivo vidjeti hoće li u doglednom vremenu sinteze biti visoko personalizirani uvidi koji stvaraju novi historijsko-tematski kanon, hoće li u tom smislu biti „krune“ nečijega osobnoga doprinosa historiografiji ili izazovi koje mlađi istraživači postavljaju pred disciplinu? S druge strane, sve više projektna impostacija hrvatske historiografije, koja cijeni kolektivni rad nasuprot inspiriranom pojedincu, daje nam zaključak da će se budućnost sinteza čitati putem institucijskih projekata u kojima će autori što više (neizbježno) utapati individualnost svojih pristupa. Odgovor nije jednoznačan, ali budućnost

sinteza ovisit će o ukupnosti razvoja hrvatske historiografije, u svim njenim materijalno-financijskim ograničenjima, kao i u posve praktičnom smislu, o odlukama nakladnika koji će pokretati ove projekte.

Popis literature

- Agičić, Damir. 2015. *Hrvatska Klio – o historiografiji i historičarima*. Zagreb. Srednja Europa.
- Antoljak, Stjepan. 1994. *Pregled hrvatske povijesti*. Split. Orbis/Laus.
- Antoljak, Stjepan. 1942. *Pregled hrvatske povijesti*. Zagreb. St. Kugli.
- Balenović, Šimun. 1870. *Povjestnica hrvatskog naroda*. Zagreb. Društvo S. Jeronima – Štamparija Karla Albrechta.
- Beck, Boris. 2013. *Politički portreti Josipa Horvata*. Zagreb. AGM.
- Brandolica, Tomislav; Šimetin Šegvić, Filip. 2011. „Šidakova škola: povijesna radionica zanata. Oralna historija“. U: *Jaroslav Šidak i hrvatska historiografija njegova vremena*, ur. Damir Agičić, Branimir Janković. Zagreb. FF Press. 275-392.
- Brundage, Anthony Leon; Cosgrove, Richard A. 2015. *British Historians and National Identity: From Hume to Churchill*. New York. Routledge.
- Dabrowski, Patrice M. 2004. *Commemorations and the Shaping of Modern Poland*. Bloomington. Indiana University Press.
- Ferro, Marc. 2003. *The Use and Abuse of History: Or How the Past is Taught to Children*. New York. Routledge.
- Goldstein, Ivo. 1999. *Croatia: A History*. London. C. Hurst & Co.
- Gross, Mirjana, „Je li u nas metodološka diskusija potrebna ili beskorisna“, *Časopis za suvremenu povijest*, 19 (1987.), br. 1, 79-101.
- Gross, Mirjana; Szabo, Agneza. 1992. *Prema hrvatskome građanskom društvu*. Zagreb. Nakladni zavod Globus.
- Gross, Mirjana. 1996. *Suvremena historiografija: korijeni, postignuća, traganja*. Zagreb Novi liber.
- Hill, Christopher L. 2002. „National Histories and World Systems: Writing Japan, France, and the United States“. U: *Turning Points in Historiography: A Cross-cultural Perspective*, ur. Q. Edward Wang, Georg Iggers. Rochester. Boydell & Brewer. 163-184.
- Horvat, Josip. 1990. *Politička povijest Hrvatske*. Zagreb. August Cesarec.
- Horvat, Rudolf. 1906. *Najnovije doba hrvatske povijesti*. Zagreb. Matica hrvatska.
- Horvat, Rudolf. 1904. *Povijest Hrvatske*. Petrinja. Tiskara Dragutina Benka.
- Inman Fox, E. 1999. „Spain as Castile: Nationalism and National Identity“. U:

- The Cambridge Companion to Modern Spanish Culture*, ur. David T. Gies. Cambridge. Cambridge University Press. 21-36.
- Iveljić, Iskra. „Hrvatska historiografija o 19. stoljeću nakon raspada Jugoslavije“, *Prispevki za novejšo zgodovino XLIV* (2004.), br. 2, 29-44.
- Iveljić, Iskra. 2010. *Banska Hrvatska i Vojna krajina od prosvijećenog apsolutizma do 1848. godine*. Zagreb. Leykam International.
- Trogrić, Marko; Šetić, Nevio. 2015. *Dalmacija i Istra u 19. stoljeću*. Zagreb. Leykam International.
- Janković, Branimir. 2016. *Mijenjanje sebe same: preobrazba hrvatske historiografije kasnog socijalizma*. Zagreb. Srednja Europa.
- Janković, Branimir. 2019. „‘68. zamijenjena ‘71. Hrvatska historiografija i kriza historije“. U: *Nasljeđe ‘68. Kriza i kritike racionalnosti*, ur. Borislav Mikulić, Mislav Žitko. Zagreb. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. 73-92.
- Ježić, Mislav (ur.). 2009. *Hrvatska i Europa: kultura, znanost i umjetnost*, IV. sv. Zagreb. Školska knjiga.
- Katić, Lovre. 1938. *Pregled povijesti Hrvata*. Zagreb. Matica hrvatska.
- Keršovani, Otokar. 1971. *Povijest Hrvata*. Rijeka. Otokar Keršovani.
- Kovačić, Josip. 1927. *Hrvatska prije hiljadu godina pa do danas*. Zagreb. Tiskara Merkur.
- Ljubić, Šime. 1864. *Pregled hrvatske poviesti*. Rijeka. Riečki Emidija Mohovića tiskarski kamen. zavod.
- Macan, Trpimir. 1971. *Povijest hrvatskog naroda*. Zagreb. Školska knjiga.
- Macan, Trpimir; Holjevac, Željko. 2013. *Povijest hrvatskoga naroda*. Zagreb. Školska knjiga.
- Mihelčić, Goran. „60. godišnjica smrti povjesničara i političara Rudolfa Horvata“, *Pro tempore*, 4 (2007.), 117-120.
- Najbar-Agičić, Magdalena. 2013. *U skladu s marksizmom ili činjenicama: hrvatska historiografija 1945-1960*. Zagreb. Ibis grafika.
- Pavličević, Dragutin. 2007. *Povijest Hrvatske – četvrto, dopunjeno izdanje*. Zagreb. P.I.P. Pavičić.
- Perić, Ivo. 1997. *Povijest Hrvata*. Zagreb: CTT.
- Rački, Franjo. „Nacrt hrvatske historiografije od 1835. do 1885. godine“, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, 80 (1885.), 246-313.
- Raukar, Tomislav. 1997. *Hrvatsko srednjovjekovlje: prostor, ljudi, ideje*. Zagreb. Školska knjiga

- Sinković, Marijan (glavni ur.). 1971. *Ilustrirana povijest Hrvata*. Zagreb. Stvarnost.
- Sked, Alan. 1989. *The Decline and Fall of the Habsburg Empire, 1815-1914*. London. Longman.
- Smičiklas, Tadija. 1879. *Poviest Hrvatska*, sv. 2. Zagreb. Matica hrvatska.
- Srkulj, Stjepan. 1926. *Kratka povijest Hrvata*. Zagreb. Piščeva naklada.
- Szabo, Agneza. 2005. „Problemi hrvatske historiografije u XX. stoljeću s posebnim osvrtom na terminologiju i školske udžbenike“. U: *Hrvatska historiografija XX. stoljeća: između znanstvenih paradigmi i ideoloških zahtjeva*, ur. Srećko Lipovčan, Ljiljana Dobrovšak. Zagreb. Institut Ivo Pilar. 17-29.
- Šidak Jaroslav; Karaman, Igor; Gross, Mirjana; Šepić, Dragovan. 1968. *Povijest hrvatskog naroda 1860-1914*. Zagreb. Školska knjiga.
- Šidak, Jaroslav. „Hrvatska historiografija – njezin razvoj i današnje stanje (1971)“, *Historijski zbornik*, XXIII-XXIV (1970.-1971.), 1-20.
- Šidak, Jaroslav. 1981. *Kroz pet stoljeća hrvatske povijesti*. Zagreb. Školska knjiga.
- Šišić, Ferdo. 1962. *Pregled povijesti hrvatskoga naroda*. Zagreb. Matica hrvatska.
- Šišić, Ferdo. 1916. *Pregled povijesti hrvatskoga naroda: od najstarijih dana do godine 1873*. Zagreb. Matica hrvatska.
- Šokčević, Dinko. 2016. *Hrvatska od stoljeća 7. do danas*. Zagreb. Durieux.
- Šušar, Stipe. 1980. *Politika i kultura*. Zagreb. Globus.
- Valentić, Mirko; Čoralić, Lovorka (ur.). 2005. *Povijest Hrvata. Druga knjiga: od kraja 15. st. do kraja Prvog svjetskog rata*. Zagreb. Školska knjiga.
- Vranješ-Šoljan, Božena. „Obilježja demografskog razvoja Hrvatske i Slavonije 1860.-1918.“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 31 (1998.), 41-53.

The Nineteenth Century in Overviews of Croatian History: A Survey of Approaches

Summary

Overviews and syntheses of Croatian history have been a significant facet of Croatian historiography in the long term. They have often been treated as important historical undertakings, and many of these books have captured the attention of experts, as well as a wider audience. This paper analyzes the presentation of Croatian 19th century history in overviews and syntheses of Croatian history since the 19th century until the present. Some significant shifts in Croatian historiography are analyzed, particularly the issue of a gradual professionalization and institutionalization of the historical profession. Alongside this, the question of popular approaches to history are described, as these have often been closely connected to the writing of a synthesis of national history. Additionally, the paper questions the interconnectedness of political pressures with the production and writing a historical synthesis, especially during the period of socialist rule and the return of democratic rule after the year 1990, which brought about a new set of norms within the historical community.

Keywords: the nineteenth century, Croatian history, historiography, historical syntheses, overviews of history.